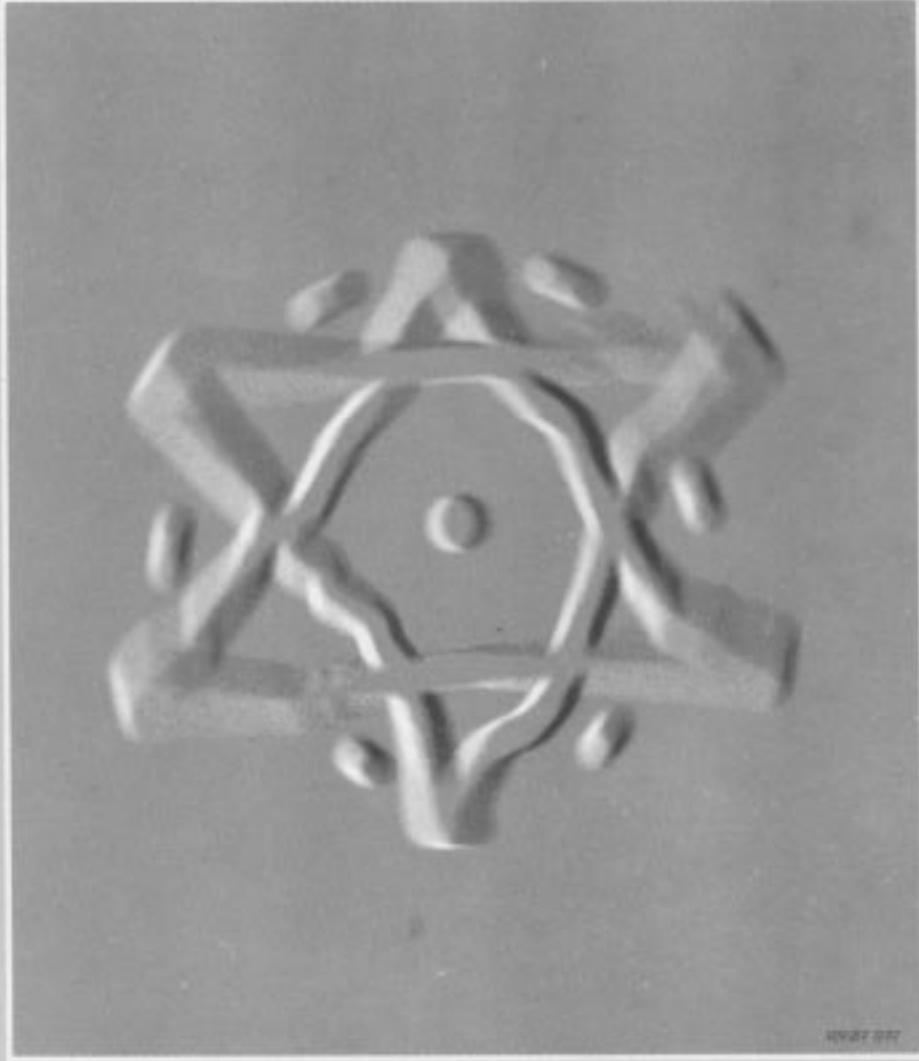

छात्र प्रबोधन

सौर ज्येष्ठ शके १९२०
वर्ष ६ अंक ११

मल्लिकार्जुन

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक

तुम्हीच 'छात्र प्रबोधन'चा एक अंक तयार करा

विशेष आनंदवाती! मित्रांनो तुमच्यातील प्रतिभागुणांना वाव देण्यासाठी आम्ही एक अभिनव उपक्रम आरवला आहे. वर्ष ७ अंक २ हा पूर्णतः विद्यार्थ्यांनी, विद्यार्थ्यांसाठी तयार केलेला अंक असेल. या अंकात सर्व लेखन तुमचे, मुखपृष्ठ ही तुमचे, फक्त संपादन केवळ आमचे! मग वही-पेन घेऊन एकदम सुरवातच करायची आणि तुमचे लेखन दि. ३० जूनपूर्वी आमच्याकडे पाठवायचे. या अंकाच्या लेखनाविषयी काही मार्गदर्शक सूचना पुढे देत आहोत :-

- १) कथा - कोणत्याही विषयावर सुमारे ५०० ते १००० शब्दांपर्यंत कथा लिहून आमच्याकडे पाठवा.
- २) नाटकले - एखाद्या चांगल्या कथेचे एकांकिकेकडे रूपांतर करून पाठवा.
- ३) कविता - तुम्हाला सुचणाऱ्या कोणत्याही विषयावर तुम्हीच तयार केलेली कविता पाठवा.
- ४) ५ सप्टेंबरच्या शिक्षक दिनानिमित्त - तुमच्या शैक्षणिक जीवनातील गुरूंविषयीचे काही हृद्य, आगळेवेगळे अनुभव आमच्याकडे ३०० ते ५०० शब्दांपर्यंत लिहून पाठवा.
- ५) मुलाखत - तुमच्या गावातील समाजसेवक, कलाकार, लेखक, गायक, राजकीय पुढारी, आदर्श व्यक्ती, बालकामगार, यापैकी कुणाही एका व्यक्तीची (त्या व्यक्तीच्या फोटोसहित) ५०० ते ७०० शब्दांपर्यंत, मुलाखत आमच्याकडे पाठवावी.
- ६) अशा वेळी निराशा येते - तुमच्या घरगुती व शालेय जीवनात निराशेचे अनेक क्षण येत असतील. अशा वेळचे तुमचे अनुभव आम्हाला ५०० शब्दात कळवा.
- ७) वाचलेच पाहिजे असे काही - पुढील ५ पैकी तुम्हाला आवडणाऱ्या कोणत्याही एका पुस्तकाचे रसग्रहण आमच्याकडे ३०० ते ५०० शब्दात पाठवा!
अ) स्वामी - रणजीत देसाई
क) माणसं - अनिल अवचट
ड) तीन मुले - साने गुरुजी
इ) उपरा - लक्ष्मण माने
- ८) पुढील विषयांवर एक कल्पक जाहिरात तयार करा.
अ) शुद्ध हवा विकत घेणे आहे!
ब) ताणविरहित जीवनासाठी हमखास उपाय...!
क) निरोगी वाढीसाठी दिवसाची सुरवात ... ने करूया!

- ९) खालील विषयांवर ५०० ते ७०० शब्दांपर्यंत ललित लेख पाठवा - अ) आठवणीतील प्रवास. ब) मी मुलगा/मुलगी आहे म्हणून... क) पालक - शिक्षकांकडून आमच्या अपेक्षा! ड) असा असेल आमचा भविष्यकाळ?
- १०) संस्था परिचय - तुमच्या गावातील एखाद्या संस्थेचा अथवा ऐतिहासिक वास्तूचा ५०० शब्दात परिचय करून द्या. (सोबत त्या संस्थेचा अथवा वास्तूचा फोटोही पाठवा.)
- ११) याशिवाय इतर कृतिपर लेख, उदा. विज्ञान प्रयोग, कचऱ्यातून कला, निसर्गाशी मैत्री, शुभेच्छापत्र/आकाशकंदील तयार करण्याची कृती, कोडी, शब्दकोडी, शोधा पाहू, विनोद इ. ही पाठवा. वेचक वेधक, नावीन्यपूर्ण माहिती पाठवायला हरकत नाही.
लेखन पाठवताना सुवाच अक्षरात, आखीव (फुलस्केम) कागदावर, पुरेसा समास सोडून, एकाच बाजूला लिहून पाठवा. त्यावर स्वतःचे नाव, पत्ता, शाळा व इयत्ता लिहायला विसरू नका. आलेल्या साहित्यातून निवड करून ते अंकात छापले जाईल.
वरील विषयांव्यतिरिक्त तुम्हाला सुचणाऱ्या इतर विषयांवरही लेखन पाठवायला हरकत नाही.
- १२) छात्र प्रबोधनच्या मुखपृष्ठासाठी - कुठल्याही प्रकारचे चित्र (जलसंगातील, स्केचपेन, पेन्सिल इ.च्या साहाय्याने अथवा कापड, काडेपेटी यांचा वापर करून) आम्हाला पाठवा. चित्र तुमचं तुम्हीच काढायचंय. या मासिकाच्या आकाराचे तुमचे चित्र असावे.
- १३) मलपृष्ठासाठी - एखादे राष्ट्रभक्तीपर स्फूर्तिगीतही तुम्ही निवडून आमच्याकडे पाठवा.
मग मुलांच्या मुलांसाठीच्या अंकात तुम्हीच लेखक-कवी-कलाकार होणार ना? ●●

ॐ

इवली शल्ये रुपती खुपती,
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी
ने ज्योतिर्जगतात ।

संपादक, प्रकाशक

महेंद्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E.,M.Ed

विवेक पोंक्षे M.Sc.,M.Ed

अनघा लवळेकर M.A.,M.Ed

शैजला देशमुख M.A.,M.Ed

मुखपृष्ठ व आतील चित्रे:

भास्कर सगर

अक्षर जुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे

संपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी

५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

०२१२-४७७६९१, ४७८०९५

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर ११ ज्येष्ठ, शके १९२०

१ जून १९९८

वर्गणी

भारतात

वार्षिक-रु. १२५/- द्वैवार्षिक-रु. २४०/-

त्रैवार्षिक-रु.३५०/- आजीवन-रु. २०००/-

भारताबाहेर - वार्षिक ३० डॉलर

वर्ष ६ अंक ११

सौर ज्येष्ठ

शके १९२०

छात्र

प्रबोधन

अंतरंग

- २ संवाद
- ३ आम्ही डोंगर मैत्र : श्री आनंद पाळंदे
- ७ अस्ति कश्चित् वागविशेष : : सौ सुलभा जोगळेकर
- ११ The Verger (Abridged Story) : प्रा. सुप्रिया दर्प
- १३ मराठी भाषेची निर्मिती: सौ चित्रलेखा पुरंदरे
- १५ संगणक सजीव झाला: चि. चिन्मय कानिटकर
- १७ अशा वेळी कंटाळा येतो : प्रा. अनघा कुकडे-लवळेकर
- १९ वाचलेच पाहिजे असे काही-इझलाटाज् डायरी : श्री. विजय कुलकर्णी
- २१ कथा- घरकुल : प्रा. सुहासिनी देशपांडे
- २४ कविता पानोपानी :
- हात - श्री. परमेश्वर व्यवहारे
- ज्ञानाची दिशा - श्री. ज्ञानोबा खडके
- २५ अभ्यास सहल -विदर्भातली! : कु. गुंजन कुलकर्णी
- ३२ उपक्रम व स्थानिक पत्ते.
- मलपृष्ठावरील पद्य - डॉ. संगिता बर्वे

करांत आमुच्या नव्या युगाच्या पुरूषार्थाची फांदी, उरी आमुच्या निजल्या आत्म्या जागविणारी नांदी.

प्रयत्नशील सातत्यच आपल्याला यशाकडे नेईल- रा. व्यं. कानडे, पुणे

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

मागचा महिना खूपच धावपळीत गेला. छात्र प्रबोधनच्या सभासदांसाठी पहिल्यांदाच आपण अभ्यास सहलींची योजना केली होती. मुलींची अभ्याससहल 'वर्धा-गडचिरोली-चंद्रपूर' या विदर्भातील जिल्ह्यांमध्ये जाऊन आली तर मुलांची अभ्याससहल 'दापोली-अलिबाग-मुंबई-ठाणे' अशा कोकण भागात गेली होती. मुलींच्या अभ्याससहलीतील अनुभवांची झलक तुम्ही या अंकात वाचालच! मुलांच्या अभ्याससहलीचा वृत्तांत व दोन्ही अभ्याससहलींची रंगीत प्रकाशचित्रे पुढील अंकात!

या अभ्याससहलींच्या निमित्ताने अनेक प्रकारच्या माणसांना आम्ही भेटलो. विविध प्रकारचे प्रदेश, परिस्थिती पाहिली. एका बाजूला एकविसाव्या शतकातील विज्ञान-तंत्रज्ञानाची किमया, कोळशाच्या खाणी, कोकण रेल्वे इ. बघताना जाणवत होती, तर दुसऱ्या बाजूला ग्रामीण-आदिवासी भागातील अठराव्या शतकात जगणारी लोकांही पाहात होतो. निसर्गरम्य ताडोबा अभयारण्य अन् कोकणातला काही भाग ही पाहात होतो, ते मोठ्या शहरांमधली प्रदूषणामुळे होणारी घुसमटही अनुभवायला मिळत होती. स्वार्थासाठी माणुसकीलाही कलंक लावणारी समाजस्थिती एका बाजूला जाणवत होती, तर इतरांसाठी सर्वस्व वाहून काम करणारे प्रकाश आमटे, राणीताई, आप्पाजी जोशी यांसारखी ऋषितुल्य माणसांही पाहात होतो. १० दिवसांच्या या अभ्याससहलीतून मिळालेले अन् अनेक अर्थाने समृद्ध करणारे अनुभव अनेकांच्या दीर्घकाळ लक्षात राहतील, प्रेरणा देतील असा विश्वास वाटतो. आपल्यापैकी अनेकांनी संधी मिळेल तेव्हा अशा छोट्या मोठ्या अभ्याससहलींना जायला हवं. 'केल्याने देशातून' या वचनाचा साक्षात प्रत्यय घ्यायला हवा.

सहलीमध्ये सहभागी झालेले विद्यार्थी वेगवेगळ्या गावांमधून आले होते. अर्थातच त्या सर्वांच्या खाण्या-पिण्याबाबतच्या आवडी-निवडीही भिन्न भिन्न होत्या. घरी असताना आपली आई बऱ्याच वेळा आपल्या आवडी-निवडी लक्षात घेऊन स्वयंपाक करत असते अन् म्हणूनही आपण आपले लाड करून घेत असतो. पण एकदा घराबाहेर पडल्यावर मात्र त्याला मुरड घालावी लागते, याचंही शिक्षण या सहलीत अनेकांना घ्यावं लागलं. पहिले एक-दोन दिवस पानात उष्टे टाकणं खूप व्हायचं. पण मग नंतर नंतर ते पूर्णच थांबलं. आदिवासी भागातील लोकांना दिवसाला एक वेळचं जेवण मिळायचीही मारामार तेथे आपण असं अन्न टाकून देतो हे अगदीच चुकीचं आहे याचीही जाणीव अनेकांना झाली. सहलीच्या निमित्ताने अशा बऱ्याच गोष्टी कळायला लागतात.

तुम्हा सर्वांच्या बाबतीत काय परिस्थिती आहे? खाण्यापिण्याबाबत आवडीनिवडी जरूर असाव्यात. पण पहिल्यांदा पानात वाढलेलं खाल्लचं पाहिजे असा नियम आपणच आपल्यासाठी करायला काय हरकत आहे? हॉटेलात असो नाहीतर लम्नात असो, गरजेपुरते घेईन, पानात पहिल्यांदा वाढलेले सर्व खाईन, उष्टे टाकणार नाही, असा संकल्प सर्वांनीच करायला पाहिजे. आपली श्रीमंती असे अन्न टाकून दराखवायची काहीच गरज नाही. देशातल्या कोट्यवधी लोकांना एक वेळचं जेवण मिळवायला सुद्धा मोठे कष्ट घ्यावे लागतात. अशावेळी सहजासहजी मिळणारे अन् खाण्यायोग्य अन्न टाकणं हा गुन्हा नाही तर काय? जेवणानंतर आपले ताट कसे स्वच्छ असायला हवे. छात्र प्रबोधनच्या प्रबोधकांनी याबाबत स्वतःमध्ये आवश्यक तो बदल करून घ्यायला हवा. सुट्टी संपता संपता अन् नवीन शालेय वर्षांभी तुम्ही सर्वांनी हा संकल्प करावा ही अपेक्षा.

११ ते १३ मे रोजी पोखरण येथे भारतीय अणुऊर्जा आयोगाने घेतलेल्या अणुस्फोटांच्या चाचण्यांमुळे देशातलं वातावरणच एकदम बदलून गेलं. देशाबद्दल, येथील शास्त्रज्ञांबद्दल प्रत्येकाच्या मनात अभिमान दाटून आला. तसा तो तुमच्याही मनात निर्माण झाला असेल. इतर देशांनी कितीही निर्बंध घातले तरी त्या सर्वांना पुरून उरण्याचा निर्धार पंतप्रधानांनी बोलून दाखवला. तो आपल्या सर्वांच्या मनातलाच प्रतिसाद होता असंच सर्वांनी जाणवलं असेल. आणि खरंच वेळ आली तर आपल्या गरजा कमी करून आपण खंबीरपणे प्रतिसाद द्यायला सज्ज होऊ या!

तुमची सुट्टी कशी चालू आहे? नवीन काही अनुभव घेतलेत का? आमच्यापर्यंत जरूर कळवा. नवीन शैक्षणिक वर्षात काही तरी कर्तृत्व गाजवण्याचं, आपल्यातील दोष कमी करण्याचा प्रयत्न करण्याचं आणि क्षमता ताणण्यासाठी आव्हाने स्वीकारण्याचं तुम्ही ठरवावं. ते प्रत्यक्षात येण्यासाठी तुम्हाला मनःपूर्वक शुभेच्छा!

सस्नेह तुमचा

(महेंद्र सेठिया)

To accomplish great things one should not only act also dream, not only plan but also believe

'निर्मळ चरित्र' - समाधानी जीवनाचा मूलमंत्र : प्रायोजक - कानडे परिवार, पुणे

गाव तेलबैला! जेमतेम १०-१५ घरांचं! सह्याद्रीच्या ऐन घाटमाथ्यावर वसलेलं. ऐन म्हणजे अगदी ऐन. गाव सोडून थोडसं मावळतीला गेलं की पर्वताचे कडेच पायाशी येतात. दृष्टी एकदत सात-आठशे मीटर खोल कोकणात भिरकावली जाते. त्या खोलीनं जशी धडकी भरते तशी सृष्टी सौंदर्यानं मन भरूनही येत. वर्षाकाठी चार महिने या गावी धो-धो पाणी कोसळत असतं. सगळं पाणी एकीकडे कोकणात तर दुसरीकडे देशातल्या गावांना जीवन देण्यासाठी वाहून जात असतं. पावसाळा उलटला की हा नळ एकदम बंद. ज्यांच्यापर्यंत हे पाणी पोहाचतं त्यांना हा नळ बारमाही अगदी संध्याकाळी अंगुळी उरकायला, रस्ते धुवायलाही उपयोगी पडतो. पण ज्यांच्या परसात या नळाचा उगम तिथं मात्र पाणी प्यायचे पण वांधे. तेलबैलाच्या दुर्गावरील बहिरीकडं मग हात जोडून विनंत्या अर्ज कराव्या लागतात. त्याला साकडं घालावं लागतं. तो देव तरी कसला! सरकारी अंमलदारासारखाच. तो आपला सारखा नवस मागत असतो. देताना मात्र हात आखडता घेतो. काम आत्ता होईल, असं म्हणत पुढल्या पावसाळ्यापर्यंत वाट पाहायला लावतो. तर महाराष्ट्राच्या किंबहुना दक्षिण भारताच्या पर्यावरणाशी निगडित असा हा एक नाजूक भाग. या भागावर आघात झाला तर महाराष्ट्र कोलमडून पडेल अशी खरं म्हणजे परिस्थिती. पण इथं वेळ कुणाला आहे? पूर्वी मोगलाईनं

आम्ही डोंगरमैत्र

आनंद पाळंदे

सांस्कृतिक आघात केला, आंगलाईनंही लूटमारच केली पण आता, आपलेच मायबाप सरकार पाठ फिरवून बसलेत. ऋण काढून ते मोटारींचा धूर उडवतय. पण या भागातल्या अनवाणी पायांना मलमपट्टी पण दाम मोजल्यावरच. आणि मग दिलंय एका 'सहारा'ला धाडून... म्हणजे पुन्हा घनदाट कुंपणाच्या आत बाटलीतलं पाणी लोकं कसं पितात? हेच इथल्या लोकांनी मोलमजुरी करताना बघायचं. तेलबैल्यावरच्या देवाला चार शिष्या हासडता तरी येत होत्या. तो भव्य आकाशासारखा असला तरी पळून जात नव्हता. हा शहरातनं येणारा देव मात्र हेलिकॉप्टरमधून दिसेनासाच होणार. तो काय गाऱ्हाणं ऐकणारं! तर डोंगरयात्रा कशासाठी, याचं उत्तर काही शोधता येतं का? हे पाहण्यासाठी आम्ही सगळीजणं तेलबैला गावात जमलो होतो. चांगली २०-२५ जणांची टोळी

होती.

पोटापाण्याची सोय करून घेतल्यावर शाळेसमोरच्या अंगणात पिटूर चांदण्यात पहुडलो. आम्ही मोजकेच वय वाढलेले. बाकी सगळी वानरसेनाच- अगदी भा. रा. भागवतांच्या बिपीन बुकलवारसारखी अथवा ना. धो. ताम्हणकरांच्या गोट्यासारखी. आम्ही वय वाढलेले असलो तरी त्या वानरसेनेमुळे खरं तर वय विसरून गेलेलो आणि खरं म्हणजे निसर्गज्ञानाबद्दल चक्र मतिमंदच होतो.

गावातली काही पोरंही आमच्यासोबतीला आली होती. दुर्बिणीतून चंद्र बघायला मिळाल्यावर हरकून जात होती. काही परकरी पोरी मात्र बोलावूनही जवळ येईनात. उत्सुकता त्यांच्या डोळ्यातही होती. पण संस्कृतीतल्या काही जीर्ण गोष्टींनी त्यांचे पाय जखडले होते. त्यादिवशी चंद्रग्रहण होतं. हळूहळू चंद्रप्रकाश फिकट होऊ लागला. बाजूला उंच इमारती नव्हत्या. सर्व झोपड्याच.

किती उंच चढोनी आलो अवघड वाट, अन् डोईवरती पसरे गगन अफाट, विस्तीर्ण पसरले पठार हे भवताली, दमणूक जिवाची पुरती होऊनि गेली.

मंदार देवगावकर तर्फे प्रबोधकांना बलसंपन्न व आरोग्यपूर्ण वाटचालीसाठी शुभेच्छा!

त्यामुळे पडल्या पडल्याच आम्ही सृष्टीचे ते कौतुक सहजपणे न्याहाळत होतो. थोड्याच वेळात पृथ्वीची छाया चंद्रबिंबाला भिडू लागली. प्रकाश अधिकच मंद झाला. चांदण्या तेजानं चमकू लागल्या. सप्तर्षीतली आठवी अरूंधती ही लख्ख दिसू लागली. गावातली दांडगी माणसं मात्र हे सर्व पाहायचं सोडून दार लावून आत बसली. अशुभाचा स्पर्श होऊ नये म्हणून आपल्या मारत्या, शंकऱ्यांना हाका घालू लागली. पण ती पोरं थोडीशी बंडखोर असावीत. ती आत गेली नाहीत. अर्थात शेतकरी कुटुंबाचं काय चूक म्हणा. शहरात लख्ख झगमगाटातही लोक घाबरून ग्रहणातील चंद्रदर्शन अद्याप घेत नाहीत.

मात्र ग्रहणकाळी राहू-केतू हे राक्षस चंद्राला ग्रासतात ही कल्पना मात्र निश्चितच दाद देण्यासारखी आहे. खरोखरच बघता बघता पूर्ण चंद्रबिंबाचा तुकडा जेव्हा काळ्या सावलीनं गिळंकृत होतो, तेव्हा वैज्ञानिकदृष्ट्या अप्रगत समाजाची प्रतिक्रिया दुसरी काय होणार. त्या काळाचा विचार केला तर ते दृश्य खरोखरच भयप्रदही वाटू शकते.

थंडगार झुळुकांनी पहाटे लवकर जाग आली. जात्याची घरघर मंद आवाज करित होती. कोंबडी आरवत होती. नेहमीपक्षा हे आवाज कितीतरी वेगळे होते. अन्यथा, दूध, पेपर आणि गाड्यांचे आवाजच सकाळी आपल्या नित्य परिचयाचे असतात. शाळेला-शिकवणींना जाण्यासाठी, लवकर

उठवण्यासाठी याच प्रेमळ दटावण्यांनी आमच्या बालमित्रांना जाग येते. आवराआवरी करून आम्ही तेलबैल्याकडे निघालो. सगळ्यांनी प्रातःविधीसाठी खड्डे करून मातीने झाकून टाकल्यामुळे वाटा मोकळ्या राहिल्या होत्या. दुर्गाची कातळभित विलोभनीय दिसत होती. पायऱ्याशी विहीर लागली. तिथून वाट तीव्रपणे वर चढली. काही जागी घसरडी होती. त्या उतारावर फक्त कारवीची झुडुपं तग धरून होती, आणि कारवीमुळे बरीचशी मातीही तशीच राहिली होती आणि मातीमुळे ती वाट तिथे उपस्थित होती. भिंतीचा पायथा आला आणि आम्ही अचंबित झालो. ती भिंत सरळ ७५ मीटर उभी होती. भिंतीच्या पायथ्याकडून वाट पुढे निघाली. डावीकडे भीती वाटेल अशी खोल दरी होती, पण वाटेवरून थोडेसे गेल्यावर ती भीती कमी झाली. डोळे सावरले. एकामागे एक जाण्याखेरीज गत्यंतर नव्हते. सर्वांना आपोआपच शिस्त आली. १०० मीटरवर आणखी एक कौतिक नजरेत आलं. उजव्या बाजूला त्या भिंतीत एक खिंडार दिसून आलं. आम्ही उत्साहाने त्या खिंडारात चढून गेलो. खरी थंडी झुळूक म्हणजे काय ते तिथे कळलं. त्या दुर्गाचा स्वामी, बहिरी देवाने खरोखरच वास्तव्याला मस्त जागा शोधून

काढली आहे. त्याच्या भक्तांनी घाम गाळून कष्टाने खोदलेली पाण्याची टाकी तिथे जवळच आहे. पाण्याची चव अमृतमधुर आणि थंडगार.

काय रे मित्रांनो, ही भिंत कशी निर्माण झाली असेल?

लाव्हारसामुळे, म्हणजेच हा बॅसाल्ट खडक आहे. उत्तर बरोबर आहे. पण पुढे काही प्रगती होईना. कारण कोणाचंच अवांतर वाचन नव्हतं. “

वास्तविक ती एक डायक (Dyke) होती. लाव्हा थंड होताना आजूबाजूचा मऊ भाग नष्ट झाला आणि दाबामुळे घट्ट झालेली ही भिंत मधे तशीच राहिली. कालांतराने भिंतीच्या मध्यभागी असलेला खडक, वाऱ्यामुळे, पावसामुळे विदारण होऊन नष्ट झाला आणि एका भिंतीचे दोन भाग झाले. आमच्यातील यादव गुरुजींनी ही माहिती झकास समजावली.

तेलबैला दुर्गाच्या या भिंतीवर चढण्यासाठी खोदीव वाट होती. ती नष्ट झाल्यामुळे सध्या यावर फक्त कातळारोहणपटूच चढू शकतात.

चमकति हिरव्या मखमालीवर, बालरवीची किरणे सुंदर, देखुनि शोभा ती चेतोहर, रंगुनि गेले अखिल चराचर.

डॉ. केदार देवगावकर यांच्यावतीने छात्र प्रबोधनच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वाटचालीस हार्दिक शुभेच्छा!

वाटेवर एक पाण्याचे टाके, गुहेत मूर्तिशिल्प आहे.

खिंडीतून सुधागड, सरसगड आणि घनगड हे या परिसरातील तीन दुर्ग दिसत होते. आमची यात्रा आता घनगडाकडे जावयाची होती.

गाव तेलबैलात उतरून आम्ही सडकेने निघालो. धूळ आणि खडी यांचा तो रस्ता त्रासदायक होता. म्हणून मधली पायवाट धरली. एका मोकळवनातून घनदड ते घुटका रांग मनोवेधक दिसत होती.

डोंगरयात्रेचे अचूक वर्णन करण्यासाठी अशा ठिकाणाहून डोंगराचे अवलोकन करणे अत्यावश्यक होते. अनायास विश्रांतीही होते. जवळच एक झरा होता. त्यामुळे टोळीचे चार गट करून आम्ही चार कामांना सुरुवात केली. एक गट चूल मांडून चहा बनवू लागला. दुसऱ्याने भूभागाचे चित्र काढून त्यांचा यथायोग्य परिचय लिहावयाचा. तिसऱ्या व चौथ्या गटाने परिसर हिंडून वनस्पती, नमुने गोळा करायचे. आम्हाला मुक्कामाला पोहोचायची घाई नव्हती, केवळ शिखर गाठायचे नव्हते. संपूर्ण परिस्थितीचे आकलन होते का? ते पाहायचे होते.

आश्चर्य म्हणजे रिकामी बसली असताना जी बाळं शहारुख अन् माधुरी अथवा सचीन-अझरच्या वैयक्तिक चर्चेत गुंग होत असत, त्यांना एक नवंच आनंददायी माध्यम चर्चेला मिळालं. सारिका-अनुराधाच्या गटाने आणि हेमंतच्या

गटाने थोड्याच वेळात विविध वनस्पतींचा ढीग जमा केला. हृषिकेश-विजयच्या गटाने केलेला गोडसर चहा घेत आम्ही सर्वच, संतोषच्या गटाने चितारलेला भूभाग ऐकू लागलो. “समोर मुळा नदीची दरी दिसतीय. तिच्या दक्षिणेला घनगड डोंगरधार तीन-चारशे मीटर उठावली आहे. पश्चिमेला कोकणात एक मोठी दरी आ-वासून बघतीय. नाव माहीत नाही. डोंगरधारेला माथा आहे. त्यावर शिखर आहे. एक खिंड दिसतीय. सोंडेवर काही सुळके दिसताहेत. घाटमाथ्याजवळ कातळकडा आहे. पदरात एकाच ठिकाणी रानाचा पट्टा पसरला आहे. घनगड हा रांगेच्या पश्चिम टोकापाशी आहे.”

त्यांच्यातीलच एकाने एक छोटासा नकाशाही बनवला होता. पण त्यात उत्तर दिशा मात्र चुकली होती. सूर्य बराच वेळ आलयचा तो परिणाम असावा.

आम्ही भांबर्डे गावाकडे निघालो. झाडतोड बरीच झालेली असल्यामुळे वाट सहज सापडत होती. प्रत्येक गट स्वतंत्रपणे चालत होता. त्यांच्यातही पुढचा व मागचा मावळी ठरलेला होता. वाटेत सावर, पळस, आवळी, आसना, कुंभा असे एकाकी वृक्ष दिसत होते. धायटी, गोळा अशी झुडुंपही. पाठीवर वजन पेलून पेकाट मोडायची वेळ आली तरी भांबर्ड्यांचा पत्ता नव्हता. तेवढ्यात नदीकडच्या दाटव्यात वाट शिरली आणि नदीचे झुळुझुळू वाहणारे पाणी पाहून सगळी

हरखली. आम्ही सावलीत टेकलो. बालसेना दंगा करू लागली, पण कोणीही साबण वापरला नाही. कारण साबण आणायला परवानगीच नव्हती. त्याची गरजच नव्हती. साबण फक्त औषध पेटीतच होता.

नदीकिनारी किती प्रकारचे किडे, नाकतोडे, फुलपाखरे होती. डोहात निवळ्या फिरत होत्या. किनाऱ्यावर करंज, आंबा, जांभूळ असे उंच वृक्ष डोलत होते. नदीचे पाणी पश्चिमेला वाहात होते. घनगड अन् सुधागड या दरम्यानच्या खोल दरीत ही नदी झेपावते.

भांबर्ड्यांत ताजेतवाने होऊन आम्ही घनगडाकडे निघालो. घनगड उंचीने शेजारच्या डोंगरापेक्षा ठेंगणा आहे. पण पूर्णतः कातळाचा आहे. शेत फुललं होतं. भातं पिवळी झालेली. त्याचा घमघमाट सुटला होता. बांधावरच्या पाणथळीतून अनेक रानफुले उगवली होती. त्यांची इटुकली रचना अन् सुंदर रंग यामुळे पावलं झपाझप पुढे पडत नव्हती. येकोले गावातून आम्ही सर्वजण गडाच्या दिशेने चढू लागलो. वाटेत गर्द राई होती. मोठा रानतेरडा फुलला होता. कड्यांवर अजून एकदोन दिवसांपूर्वी झालेल्या पावसाचं पाणी ठिबकत होतं. गारजाईचं देऊळ येताच आम्ही थांबलो. देवळापाशी राई थोडी मोकळी केली होती. देऊळ आम्हा २०-२५ जणांना राहायला पुरेसे होतं.

पुन्हा एकदा गटात विभागणी करून आम्ही पुढची रूपरेषा ठरवली. एका गटाने या दुर्गाच्या अवशेषांची

उन्हे सांजची सरीसरींनी त्यांत ओतितेी सोने, झडती पानेदेखील होती अमृत भरले दाणे.

With Best Compliments from - **SUNIKEM ENTERPRISES.**

पाहणी करायची, दुसऱ्या गटाने गडमाथा गाठण्यासाठी योग्य मार्ग शोधायचा. तिसरा गट मुक्कामाची तयारी अन् चौथा वनस्पती गोळा करण्यासाठी सज्ज झाला.

दुपार उलटून गेली होती. जवळ बाळगलेले तहानलाडू, भूकलाडू खाऊन आम्ही पुढे निघालो. श्रीयोगी गट भराभर चढाई करून दरवाजातून आत गेला. कड्याला लागून मोठी थोरली शिळा पडली होती. शिळेच्या पलीकडे कडा तुटला होता. शिळेच्या आतील भागात कड्याच्या पोटात देवमूर्ती होती.

माथा अद्याप वरती होता. गडाच्या दक्षिण कोपऱ्यापाशी महेशला वाटेसारखी वाट दिसली. तिथे उभे राहायला जागा अगदी कमी होती. एक पाऊल घसरले तर कपाळमोक्षच. कड्यातील वाटेवर खोबण्या होत्या. पण त्यावर पाणी व शेवाळं होतं. महेश त्यावर चढू शकला नाही. श्रीयोगी व यशोदीप दोघांनाही चढाई जमली नाही. जवळ दोर नव्हता. त्यामुळे धोका न पत्करता घनगड माथ्यावर न जाता परत फिरलो. सागरच्या तुकडीने पाण्याच्या टाक्याचा शोध लावला होता. वॉटर बॅगा, पातेल्या भरून पाणी गारजाईच्या देवळापाशी पोहोचलं होतं. स्टोव्हवर स्वैपाक रटरटू लागला. अनुराधा आणि श्रीपादच्या गटाने वनस्पती संग्रह केला होता. डोंगर यात्रेत अंधाराच्या आत सर्व कार्यक्रम उरकावे लागतात. त्याप्रमाणे ६ वाजता आम्ही सर्व आवरून पटांगणात जमलो. आमच्या नोंदवहीत

वनस्पतींची नावे भराभरा नोंदली जाऊ लागली. गुलाब सपकाळ गुरुजींनी त्यात बरीच भर घातली.

दुर्गाचा कच्चा नकाशा तयार झाला होता. यशोदीप व महेशला देवीच्या देवळात एक शिलालेख मिळाला होता. 'गारजाई किले घनगडाची.' ढमाले, शिके, बलकवडे यांच्या कागदपत्रांमधून घनगडाचा उल्लेख मिळतो, असे सोबतच्या माहितीवरून लक्षात आलं. पेशवकाळात इथे कैदखाना होता असेही समजले.

बगळे उडत उडत झाडांवर परतू लागले. देवळासमोर कोकमच्या झाडावर एका पिंगळ्याने साद दिली. अंधार दाटला. खिचडीच्या जेवणाने सगळी सुस्तावती. गाण्याच्या भेंड्या म्हणत सारं कसं शांत शांत होत गेलं. देवळातले मुंगळे मात्र सर्वत्र बागडत होते. सकाळी संतोषने, त्यानेच आणलेले एक रोपटे खड्डा खणून पाणथळ जागी लावले. सगळ्यांनी माती व पाणी घातले आणि परतीची वाट सुरू केली.

भांबड्यात एका गटाने गावकऱ्यांकडून एक प्रश्नावलीच भरून घेतली. गावाला अजून पूर्ण डांबरी रस्ता नाही. नळपाणी योजना नाही. गावात अद्यापही घरोघरी संडासची सोय नाही. अशा अनेक गोष्टी त्यातून लक्षात आल्या. आजूबाजूला जंगल तुटलंय हे दिसत होतं. त्यामुळे प्राण्यांच्या गोष्टी नुसत्या ऐकीवच होत्या.

लोणावळ्याच्या एस.टीत प्रवेश

करताना येतानाची धक्काबुक्की नव्हती. आमच्या पिठुंबरोबर एक प्लॅस्टिकची थैली मात्र वाढली होती. त्यात अनेक गोष्टींचा कचरा होता. प्लॅस्टिकच्या पिशव्या, कागद, चॉकलेट वेस्टने, कांदा टरफले, चिंध्या असा सर्व आम्ही केलेला कचरा त्यात समाविष्ट होता. आम्ही डोंगरातून फक्त सुखद स्मृती घेऊन चाललो होतो. तिथे फक्त पावलांच्या ठशांशिवाय काहीही ठेवले नव्हते. तटावर आमची नावं तर नाहीच नाही.

धुरळी उडवत एस. टी.

लोणावळ्यात पोहोचली. सर्वच पेंगले होते. पण तरीही एस. टीत कुणीही राहिलं नव्हतं. कचऱ्याची पिशवी मात्र एस.टीत तशीच ठेवली गेली. सवय दुसरं काय?

थोड्या वेळानं तीही बाहेर आली. यात्रेचा नेता जेव्हा एस.टी स्थानक सोडण्यास राजी नव्हता, तेव्हाच हे सर्वांच्या लक्षात आले. मग कचऱ्याची योग्य ठिकाणी कचरापेटीत विल्हेवाट लागली आणि आमचा परतीचा प्रवास सुरू झाला. आम्ही सर्वांनीच अनुभव घेतले होते, भरपूर कमावलं होतं. गमावलं मात्र अगदी थोडंसं, खरं म्हणजे काहीच नाही. निसर्ग, इतिहास, संस्कृती आणि धाडस या चारही अंगांनी आमची यात्रा सफल झाली होती.

●●

आनंद पाळंदे

२/३ एरंडवन, कर्वेमार्ग, पुणे ४.

प्रत्येकाला एक आभाळ असावं, कधी वाटलं तर भरारण्यासाठी, प्रत्येकाला एक घरटं असावं, संध्याकाळी परतण्यासाठी

With Best Compliments from - JAI SONS ENGINEERING TECHNOLOGY, PUNE

पूर्वाचलावर अरूणोदयाची लालसर छटा दिसायला लागली होती. नित्याप्रमाणे स्वामींचं स्नान आटोपलं. स्तोत्रं पुटपुटत त्यांनी आपलं वस्त्र धुतलं. पिळून नदीच्या काठावर ठेवलं. कमंडलू भरून पिळ्याजवळ ठेवला. ओंजळीत पाणी घेऊन अर्घ्यदानाला सुरुवात केली.

इष्ट देवतांना समंत अर्घ्य देऊन स्वामी पाण्यातून बाहेर आले. वस्त्राचा ओला पिळा त्यांनी डाव्या खांद्यावर ठेवला. उजव्या हातात कमंडलू घेतला आणि ते मंदिराकडे निघाले.

पूर्वा अधिकच लाल झाली होती. थोड्याच वेळात बालसूर्य क्षितिजावर येणार होतो. आजूबाजूच्या झाडीतली घरटी हळूहळू जागी होत होती. मंद वारा स्वामींच्या सुस्नात शरीराला सुखवीत होता. हे शांत शुचिर्भूत वातावरण स्वामींना नेहमीच भुरळ पाडीत असे. निसर्गाचं हे सत्य दिसणारं गोमटं रूपडं आपल्याला रोजच कसं नवं नवं दिसतं! स्वामींना कौतुक वाटलं. आज तर जागं झाल्यापासून स्वामींना कसल्याशा शुभाची अस्पष्ट चाहूल लागल्यासारखं वाटत होतं. काय बरं शुभ घडणार असेल?

विचाराच्या तंद्रीत स्वामी जरा झपाट्यानं चालले होते. नदीचं वाळवंट संपलं. कालीमातेचं मंदीर दिसायला लागलं.

अस्ति कश्चित् वाग्विशेषः

– सौ. सुलभा वसंत जोगळेकर

‘आषाढस्य प्रथम दिवसे’ आषाढ महिन्याचा पहिला दिवस ‘महाकवी कालिदास दिन’ म्हणून साजरा केला जातो. यावर्षी तो २५ जून रोजी येत आहे. कुमारसंभव, मेघदूत आणि रघुवंश या तीन महाकाव्यांमुळे कालिदासाचा आपल्या सर्वांशी परिचय आहे. पण ही एवढी महान काव्ये कोणत्या परिस्थितीत कालिदासांच्या मनातून आणि लेखणीतून अवतरली हेही जाणून घेण्याजोगे आहे. सौ. सुलभा जोगळेकर यांनी हेच आपल्यापुढे कथारूपात मांडले आहे.

स्वामींची चाल जरा मंदावली. वयानुरूप थकवा जाणवायचाच आता! त्यांच्या मनात आलं.

मंदिराच्या पायऱ्या चढून त्यांनी दार लोटलं.

अन् ते थबकलेच एकदम ...!

तसा अंधारच होता मंदिरात, पण त्या अंधुक प्रकाशातही समोर कुणीतरी वेडवाकडं पडलेलं दिसलं त्यांना! नजर जरा स्थिरावल्यावर ते पुढं झाले.

समोर एक बावीस-तेवीस वर्षांचा युवक पडला होता. निश्चेष्ट!

खांद्यावरचा पिळा बाजूला ठेवून स्वामी त्याच्याजवळ गेले. कमंडलूतलं पाणी त्याच्या चेहऱ्यावर शिंपडलं. थोडं डोळ्यांनाही लावलं. युवक किंचित सावध झाला. किंचित कणहला. त्यानं डोळे उघडले अन् अत्यंत श्रमानं पुन्हा मिटून घेतले. स्वामींनी त्याचे हात पाय नीट केले.

हा ध्येय गोल चमके उदयगिरीत, बालार्क लाल बिंबी अरूण प्रभात

प्रायोजक, विश्वकुमार विश्वनाथ आर्किटेक्ट्स प्रा. लिमिटेड, पुणे

पुन्हा थोडं पाण्याचं मार्जन केलं.

थोड्या वेळातच युवक बराच शुद्धीवर आला. डोळे उघडून इकडे तिकडे बघायला लागला. स्वामींना बघून घाबरून उठायचा प्रयत्न करू लागला.

“घाईनं असा उठू नकोस बाळा. थोडावेळ पडून राहा. थकला आहेत तू अतिशय! मग मी आधार देईन उठायला तुला!”

स्वामींचं आश्वासक बोलणं ऐकून युवकानं पुन्हा डोळे मिटून घेतले.

स्वामी उठले. ओलं वस्त्र नीट वाळत घातलं. कमंडलू देवघरात ठेवला नि ते कपिलेच्या गोठ्यात गेले. ते मंदिरात आल्यापासूनच कपिला हंबरून त्यांना साद घालीत होतीच. वासराची धडपड चालू होती.

“आलो, आलो, ओरडू नकोस बयो.” तिच्याजवळ जात स्वामी म्हणाले. “आज अतिथी आलेत हं, दूध थोडं जास्त हवं.” ते दूध काढायला बसले.

धारोष्ण दुधाचं पात्र घेऊन ते युवकाजवळ आले.

आता चांगलाच सावरला होता तो. स्वामींच्या आधारानं उठला. भिंतीला टेकून बसला. स्वामींनी दिलेलं दूध प्यायल्यावर त्याच्या गालावर कृतज्ञतेचे अश्रू ओघळले. त्याच्या पाठीवर हात फिरवून स्वामींनी त्याला शांत केलं.

“बरं वाटतयं ना बाळा तुला आता?” स्वामी विचारू लागले. “कुठला तू? कुठ जायचंय? आडवाटेवरच्या मंदिरात कसा

पोहोचलास?”

“मज हाकून लावलं बाबा!”

युवक अडखळत बोलला.

“हाकून लावलं? कुणी रे?”

“बायकोन माज्या! खूप ग्यानी हाय ती! देवाच्या बोलीत बोलते. मी अडानी असा! कसं पटलं तिले? दिलं हाकून तिनं!”

“अरे पण तू नवरा ना तिचा? तू कसं ऐकलंस?”

“राजाची लेक हाय बाबा ती! मागं पुढं शिपाई असतात तिच्या, मज बोल्ली, माज्या घरात पुत्रा दिसला नाय पायजे! तिथलं आनू पानी सरलं आपलं! भय वाटलं मज. जो पळालो तिथून...!”

“पण राजाची लेक तुझी बायको कशी झाले रे?” स्वामींना विस्मय वाटला.

“हो बाबा, राजाच्या लेकीसंगच लगीन लागलं माजं. काय झालं, एक तालेवार बाप्या आला माज्या बापाकडे, म्हणला, गोरं गोमटं पोरगं तुजं.”

त्यानं मज छान छान कापडं दिली. काय बाय खाऊ घातलं. अन् निघालो आमी दोघं राजाकडे. वाटेत त्यानं सांगितलं, लगीन होईपत्तर मी काही बोलायचं नाही. बिलकुल उगंमुगं राहचं. मी म्हनलो बरं!

राजाच्या घरी गेल्यावर पोरगी पाहली मी! खूप साजरी दिसे! बाप्यानं माज्याकडे बोट दाखवून राजाला सांगितलं, ‘हे लई ग्यानी हायेती. साध्यासुध्या माणसासंगं बोलत नाहीत. खुना करतात नुसत्या!’ मग तिनं कायकाय

विचारलं मज. मी मुकाच राहलो, अन कसं कोन जाने, लगीन लागलं.

लगीन झालं अन् तिज जवा का कळलं, की मी धनगराचा पोरगा, अडानी हाय तवा अशशी कातावली. माज्यावर अन् त्या बाप्यावर! काय काय बोल्ली अन् हाकून लावलं मज” युवकानं सांगितलं.

“अस्सं, म्हणजे राजकन्या विद्वत्तमेचा पती तूच तर!”

विद्वत्तमा! यौवन, धनसंपत्ती, प्रभुत्व आणि अविवेक या अनर्थकारी गुणांनी अलंकृत! नावाप्रमाणे विद्वान. “वादविवादात मला पराभूत करील त्यालाच मी वरीन” हा तिचा स्वयंवराचा पण. देशोदेशीच्या कितीतरी राजकुमारांनी प्रयत्न केले. कोणी यशस्वी झालं नाही. ती गर्वोद्धत राजकन्या पराभूत कुमारांना अतिशय अपमानस्पद वागणूक देत असे. आता तर तिच्याशी वादविवाद करायला कोणी येईना. राजाला तिच्या विवाहाची चिंता लागली. विद्वत्तमा मात्र विजयानं अधिकच चढून गेली.

तिच्या गर्विष्ठपणाने संतापलेल्या प्रधानानं एका सुस्वरूप तरुणाला वादविवादाला आणलं. तिला सांगितलं, “सांप्रत यांचं मौनवृत आहे. हे बोलणार नाहीत. संकेतानं वाद करतील.”

वादविवादाला उक्काराचा उच्चार करून प्रारंभ झाला. प्रधानानं आधी सांगितल्याप्रमाणे तो तरुण बोटांच्या हालचाली करू लागला. राजकन्येला त्यातलं इंगित कळेना. ती गोंधळली. पराभूत झाली.

भरले भांडे वाजत नाही, अर्थ असता वाजतसे, कुलीन पंडित गर्व न करिती, मूर्ख बढाया मारतसे.

आणि राजकन्येचा विवाह झाला त्या तरुणाबरोबर!

येणाऱ्या जाणाऱ्या प्रवाशांकडून स्वामींना ही विवाहाची हकीकत कळली होती. तर हाच विद्वत्तमेचा धनगर पती! गोरगोमटा बलदंड आहे खरा!

चार पाच दिवस गेले. युवक आता पूर्ण स्वस्थ झाला होता. स्वामींची छोटी छोटी कामं आपण होऊन करायला लागला होता.

“कुमार. आता पुढं काय करणार रे तू?” एक दिवस नदीवर जाताना स्वामींनी विचारलं.

“कुठ जाऊ स्वामी मी? परत बापाकडे कसा जाऊ? मज हसतील ते अवघे. अन् बायकोचे शिपाई तिथून पण हाकलतील.”

“मग...!” स्वामी विचारात पडले.

“मी इथंच राहतो स्वामी.” तो म्हणला. “इथलं अवघं मला खूप भावलंय. तुमचं काम करीन मी. अंगण झाडीन, पाणी आणीन, कपिलेचं अवघं काम, लाकूड फाटा, कंदमुळं अवघं करीन मी! मग राहू इथे?”

स्वामींना वाटलं या वृद्धावस्थेत कुणी असलं आपल्याजवळ तर हवंच आहे. तर हा होता शुभसंकेत त्या दिवशीचा.

कुमार राहिला स्वामींजवळ. ऋतुचक्र चारपाच वेळा असंच फिरलं.

आणि त्या दिवशी व्रतबंधाचा मंगल मुहूर्त जणू नजीक आला. लोहाला परिस स्पर्श होण्याची

अमृतवेळा जणू सामोरी आली.

स्वामी आपल्या आवडत्या वटवृक्षाच्या पाराजवळ बसून काहीतरी लिहीत होते. कुमार जवळच बसला होता. सायंकाळ झाला. पश्चिमा लाल केशरी झाली होती. क्षितिजावर थोडे मेघ होते. अस्ताला जाणारा सूर्य दिसत नव्हता मेघांमुळे. मेघांच्या मागच्या बाजूला जणू यज्ञकुंड प्रज्वलित झाल्याचा भास होत होता. सूर्य किरणांचा पिसारा सर्व आभाळात पसरला होता.

मावळत्या सूर्याला स्वामींनी हात जोडून नमस्कार केला आणि नित्याचा श्लोक म्हटला,

“अस्ताचलगतं देवं
पूर्ण ध्वान्त विनाशकम्।
शुद्धं तेजप्रदं दिव्य भास्करं
प्रणमाम्यहम्!”

सूर्याला निरोप देऊन स्वामींनी लेखनाचा पसारा आवरला. कुमार तत्परतेनं पुढं झाला. लेखन साहित्य त्याच्याजवळ देऊन स्वामी मंदिराकडे निघाले. आजकाल त्यांना कुमाराच्या खांद्याचा आधार

लागायचा.

“हे पानावर काय काढता स्वामी रोज रोज?” कितीतरी दिवसांपासून मनात असलेलं विचारलंच कुमाराने! स्वामींच्या संगतीनं त्याची भाषा थोडी बदलली होती.

“हे ना? अरे कथा लिहितो. तुला सांगतो ना रामाच्या, कृष्णाच्या देवधर्माच्या, त्या लिहितो.”

“असं लिहिता येतं कुणालाही?” त्यानं विचारलं,

“हो, शिकावं लागत आधी. मग येतं!” स्वामींनी सांगितलं.

“मला शिकवाल?” शिष्य ज्ञानग्रहणाला सिद्ध झाला. “येईल मला?”

“हो, हो, न यायला काय झालं?” गुरू ज्ञानदानाला सिद्ध होतेच.

आणि दुसऱ्याच दिवशी कुमारनं श्रीगणेशा गिरवला.

बारा वर्ष कशी गेली कळलंच नाही. अबोध निरक्षर युवकाचं एका सुशिक्षित विद्वान तरुणात रूपांतर झालं होतं. निष्ठेनं संपादिलेल्या ज्ञानाच्या तेजाला विनयानं शोभा

कुण्या जन्मातले पुण्य त्यांच्या रूपात भेटले । माझे प्रकाशाचे घर त्यांच्या प्रकाशात न्हाले ।।

आली होती.

राजधानीतल्या वार्ता अधून मधून कळत होत्या. राजा कालवश झाला होता. राजकन्या विद्वत्तमा प्रधानाच्या सहाय्याने राज्यकारभार करीत होती.

कुठलं तरी संस्कृत वाङ्मय अभ्यासताना कुमाराला जणू साक्षात्कार झाला. जुनं काहीतरी आठवलं.

राजकन्येनं त्याला घालवून देताना उपहासानं म्हटलं होतं,

“रे, मूढ, अस्ति कश्चित् वाग्विशेषः?”

आज त्या शब्दांचा अर्थ नीट कळला त्याला! त्याला वाटलं, आत्ताच राजकन्या उभी आहे आपल्यासमोर, निर्भत्सना करतेय “मूर्खा, माझ्यासारख्या विद्वत्तमेशी विवाह करण्याची अभिलाषा धरतोस? विद्येचं ऐश्वर्य आहे काही तुझ्याजवळ? अस्ति कश्चित् वाग्विशेषः?”

ते वाक्य आठवलं, अर्थ कळला. त्यातला उपहास एखाद्या तीक्ष्ण शस्त्रासारखा बोचला कुमाराला.

दोन-तीन दिवस कमालीच्या अस्वस्थतेत गेले आणि कुमारच्या मनात एक विचार अंकुरित झाला. थोड्याच काळात अंकूर वाढला आणि तीन गोंडस चिरंजीव फळं पक्क झाली. तीन काव्य निर्माण झाली.

“अस्ति” शब्दानं प्रारंभ झालं कुमार संभव. मेघदूताची सुरुवात होती “कश्चित्” शब्दानं आणि रघुवंशाचा प्रारंभीचा शब्द होता “वाग्”!

राजकन्येनं उपहासानं विचारलेल्या प्रश्नातले तीनही शब्द अतिशय सुरेख प्रकारानं गुंफले होते आपल्या त्या अजरामर काव्यात कुमारानं!

स्वामींनी त्या तीनही रचना रसिकतनं बघितल्या. आनंदातिशयानं मोहरले ते! ‘शिष्यात् इच्छेत् पराजयम्’ मधलं अमोल सुख वाट्याला आलं होतं त्यांच्या! म्हणाले, “ही तुझी रससिद्ध काव्यं अजरामर होतील कुमारा. तुझी कीर्ती दिगंत पसरवतील.”

कुमारानं स्वामींना विनयानं चरणस्पर्शपूर्वक वंदन केलं.

आता विद्वत्तमेच्या प्रश्नाचं उत्तर द्यायचं होतं, तिला ही काव्य दाखवून.

सर्व सिद्धता करून कुमार निघाला. तीनही काव्यं रेशमी वस्त्रात व्यवस्थित बांधून घेतली. थोड्या अंतरापर्यंत स्वामी बरोबर आले. स्वामींचा आवडता वटवृक्ष समोर दिसताच कुमार थांबला. त्यानं तिन्ही काव्यं वृक्षाच्या पारावर ठेवली. स्वामींना वंदन करायला तो वाकला. स्वामींनी त्याला तसंच उचललं, कुशीत घेतलं, वत्सल पित्याप्रमाणे त्याच्या मस्तकाचं अवघ्राण केलं.

‘जा बाळा, यशस्वी हो!’ स्वामींचा स्वर ओला झाला होता. चौदा पंधरा वर्षं रात्रंदिवस सांगाती असणारा कुमार दूर निघाला होता. त्याची अनुपस्थिती चांगलीच जाणवणार होती स्वामींना! सर्वच दृष्टीनं!!

“निघतो मी स्वामी! पण एक

विचारायचंय, मी आपणाला स्वामी म्हणतो, आपण मला कुमार. ही संबोधनं पुरतात आपल्याला. पण आता राजधानीत नाव विचारतील माझं, काय सांगावं मी? माझं जुनं नाव तर स्मरणात नाही. मग काय नाव सांगू मी तिथे?”

स्वामी हसले किंचित. म्हणाले, “अरे कालीमातेच्या मंदिरात केली ना साधना बारा वर्षं, मग कालीचा दास म्हणायचं स्वतःला!”

“कालीदास? किती सुरेख नाव!” कुमार हरवून गेला.

“हा कालीदास आपणास वंदन करतोय स्वामी!”

त्याच्या मस्तकावर हात ठेवीत स्वामी म्हणाले, “यशस्वी सदानंद कल्याणमस्तु! तथास्तु तथास्तु तथास्तु तथास्तु”

चारही दिशातून आशीर्वादाला अनुमोदन आल्यासारचं वाटलं कालिदासांना!

कुमारसंभव, मेघदूत आणि रघुवंश ही तीन चिरंजीव काव्ये मस्तकी धारण करून कालिदास राजधानीकडे निघाले.

दिगंत किर्ती मिळविण्याकरता!

●●

सौ. सुलभा वसंत जोगळेकर
“सुनील” ज्ञानसागर सोसायटी,
कर्जत, रायगड ४१० २०१

करण्या मर्दन अन्यायाचे, अहंकार आणिक द्वेषाचे, शब्दांचे घेऊन धुमारे, वीज कडाडत यावी, कविता अशी स्फुरावी

The Verger

(Verger means a person who looks after the inside of the Church and performs small duties.)

Mr. Albert Foreman was a rich man. He owned ten shops in different parts of London. All shops sold the same things - cigarettes, tobacco and pipes and the shops were always busy.

But Mr. Albert Foreman had not always been rich. When he was young, his parents had been very poor, so poor that they could not send him to school. When Albert was only ten he started working as a servant in the house of a rich family. Albert was really a hard worker, clean and tidy. The master was quite happy with his work. As he grew older he was given more and more important jobs and then he became the head servant in the house. At the age of twenty two he was married to a girl who was also a servant in the rich man's house.

After some years Albert got a new job. He became the verger of St. Peter's Church. St. Peter's church was a renowned church in London and only rich and important people visited the church. Being the verger of the church, Albert used to be present for different

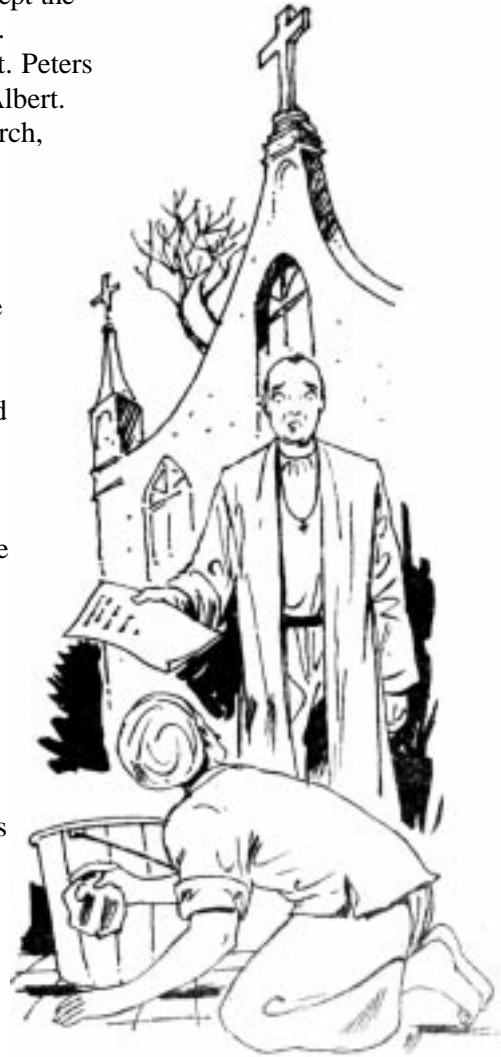
ceremonies such as naming the small babies, marriages and also burials. He was doing his job wonderfully well. He was always well dressed and looked respectable, and he kept the church clean and tidy.

The people in St. Peter's were pleased with Albert. The head of the church, the Vicar-(the priest in charge, the head of the church) liked and trusted him, though of course the Vicar knew that Albert could not read or write. Albert worked there for sixteen years without any problem.

But life cannot be the same forever. After the old Vicar died a new young Vicar came to St. Peter's. He was an enthusiastic person and wanted to do many changes in his own way. He always told Albert "Don't walk like that", "Walk like this." "Don't stand like that, stand like

this" Albert obeyed the new vicar but in his heart he did not like him.

Albert changed many things but one thing he could not change and that was, he could not read and write. One day the new vicar came to know about it. He called him one day and asked, "How long have you been Verger at St. Peter's?"

You cannot be a writer unless you are a reader first.

प्रायोजक- परांजपे पोल्डी फार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली.

“Sixteen years, Sir” replied Albert.

“You have been working as Verger for 16 years and you can’t read and write?”

“That’s true, sir but I am born in poor family and my parents couldn’t send me to school.”

“But this is an important church. The Verger in this church must be able to read and write.”

Albert became very sad. “You have told me to change myself in many ways but I can’t learn to read and write. I am too old to learn such things.”

“Then you can’t be the Verger at St. Peter’s”, said the Vicar.

Albert was a proud man. He felt insulted. He came out of the church sad and miserable.

“What will I tell my wife? She will be worried” He sat thinking for a long time. Albert did not smoke much. But now he wanted a cigaratte. He started looking for a cigaratte shop. He started walking along the long street where there were many shops, a baker’s shop, a butcher’s shop, a shoe shop and a hat shop but there was not a single shop which sold tobacco and cigarettes.

He came home and told his wife, “You have lost your

job! Why?,” the wife said in surprise.

“The new vicar wants a Verger who can read and write.”

But what will you do now? You are over forty. Who will give you a new job?” She was quite worried.

“I’ve an idea. I have found out that there is no cigarette shop in this part of London. We will open a cigarette shop”, Albert replied.

At the end of that month, Albert Foremen opened a shop and sold cigarettes. Many people came into his shop. He sold tabacco for pipes, cigars and matches. And every week his shop became busier and busier.

After one year Albert’s shop was making a lot of money. Then he had another idea. He walked round London and found out places where were no cigarette shops. He opened a shop in each such place.

Now he had ten shops and all of them were very busy. Every week Albert put more and more money into the bank.

One day when Albert was in the bank, a bank clerk spoke to him, “Excuse me, Mr. Foreman, the Manager wants to speak to you.”

Albert went to the Manager’s office. The

Manager said to him, “You have a lot of money in quite safe here. But why don’t you buy some shares in business and make more money?”

“I don’t know anything about things like that,” replied Albert. “I’ll need help.”

The manager gave Albert a piece of paper with lots of things written on it.

Albert took the paper and kept it aside.

“Don’t you want to read it? It is a very interesting proposal and I am sure you will fetch a lot of money through this.” The Manager told him.

“But I can’t read or write”, replied Albert simply. The manager was shocked to hear this. He couldn’t beleive it.

“You are a rich man, Mr. Foreman”, said he, “And yet you cannot read and write, If you could read and write, you would be a m millionaire.”

Albert laughed loudly. The manager looked at him confused and surprised.

“I am rich because I cannot read or write,” said Albert smiling. “If I could read and write , I would be poor. I would still be a Verger at St. Peter’s church.” ●●

Original writer- Somerset
Maugham **Translation**
Supriya Darp,
Model Colony, Pune.

You never know you can do until you try.

प्रायोजक- बजेट कन्स्ट्रक्शन्स, १०२ ‘वीरशांती’, क्रांती चौक, औरंगाबाद. (३३७७०८

माणसाला अनेक गोष्टींबद्दल कुतूहल वाटत असते आणि या कुतूहलापोटीच निरनिराळ्या गोष्टींचा शोध लावण्यास तो प्रवृत्त होत असतो. एखादी गोष्ट कशी निर्माण होते? याबद्दल जिज्ञासा असणारा तो 'माणूस', असे म्हटल्यास फारसे चुकीचे ठरणार नाही. त्याला जगण्यासाठी आवश्यक अशा अन्न, वस्त्र, निवारा या गोष्टींचा त्याने शोध लावलेला आहेच. पण इतरही अनेक गोष्टींची जगण्यासाठी आवश्यकता असते आणि त्यातही त्याने संशोधन केलेले आहे. त्यापैकीच एक म्हणजे भाषा. खरोखरी भाषेशिवाय माणूस जगूच शकणार नाही. मग ती भाषा कोणतीही असो, कोणत्याही प्रकारची असो, ती कशी निर्माण झाली असेल? त्यातील शब्द, त्यांचा अर्थ, वाक्य, आणि मग त्यातील ग्रंथ कसे निर्माण झाले असतील? पहिला ग्रंथ कोणता असेल? याचे कुतूहल माणसाला वाटत असेलच की?

मराठी भाषेच्या केलेल्या संशोधनाची माहिती आपण ऐकली तर खूप गंमतशीर घटना आपणास ऐकायला-वाचायला मिळतील.

भाषा प्रथम मुखावाटे बाहेर पडणारे ध्वनी, हावभाव, हालचालीतून निर्माण झाली. मग त्याला शब्दरूप आले आणि पुढे ती प्रगल्भ होत गेली. अशा या प्रगल्भ भाषेतूनच वाङ्मयाची निर्मिती होत गेली.

मराठीमध्ये साहित्याची निर्मिती केव्हा झाली? मराठीतील पहिला ग्रंथ कोणता? तो कोणी लिहिला? असा जर प्रश्न विचारला तर बहुसंख्य वेळेस 'ज्ञानेश्वरी' 'ज्ञानेश्वर' असेच उत्तर येते. पण हे उत्तर चुकीचे आहे, असे म्हटले तर आपल्याला आश्चर्य वाटेल. 'ज्ञानेश्वरी' या काव्यपूर्तीपूर्वी मराठी भाषेत गद्यग्रंथ निर्माण झालेले

मराठी भाषेची निर्मिती

- चित्रलेखा पुरंदरे

आहेत. तरीपण असा विचार मनात येतो की, मराठी भाषेत एवढे मोठे ग्रंथ बाराव्या-तेराव्या शतकात निर्माण झाले म्हणजे त्यावेळी मराठी भाषा कितीतरी प्रगल्भ असली पाहिजे आणि एवढी प्रगल्भ भाषा एकाएकी निर्माण होणार नाही. मग ती केव्हा उदयास आली आणि तिचा विकास कसा झाला? असा आपल्याला प्रश्न पडला असेल, तर तो योग्यच आहे.

भाषेचा जन्मकाळ कसा ठरविला जातो? भाषेची उत्पत्ति ठरविण्यासाठी काही साधनांचा आधार घेतला जातो. त्यावरून भाषेचा जन्मकाळ, जन्मस्थान वगैरे गोष्टी ठरविल्या जातात. ती साधने म्हणजे-

- (१) शिलालेख
- (२) ताम्रपट
- (३) मराठीचे ऐतिहासिक उल्लेख
- (४) प्राचीन ग्रंथातील संदर्भ
- (५) प्राचीन काळातील वेगवेगळ्या भाषा.

या सर्व साधनांचा एकत्रितपणे आधार घेऊनच मराठीचा जन्मकाळ - वय ठरविले गेले आहे.

(१) शिलालेख : मराठी भाषा नेमकी केव्हा अस्तित्वात आली हे ठरविण्याकरिता ज्ञानेश्वरी ह्या ग्रंथाचा काळ प्रमाणभूत मानला जातो. ज्ञानेश्वरी - (रचनाकाल शके १२१२- इ.स. १२९०)पूर्वीचे सुमारे ९ ते १० शिलालेख अस्तित्वात आहेत. या ठिकाणी आपण फक्त पहिल्या शिलालेखाचा संदर्भ लक्षात घेणार आहोत.

गमतीदार गोष्ट अशी की, मराठीतील या पहिल्या शिलालेखाचा जन्म दक्षिण

भारतात - कानडी - मुलुखात झाला. अजूनही आपल्याकडे कानडी-मराठी भाषिक वाद चालूच आहेत. सीमावाद चालू आहेत. हा शिलालेख म्हैसूर राज्यातील श्रवणबेळगोळ येथे आहे.

गंग घराण्यातील राचमल्ल राजाचा प्रधान चामुंडराय या जैन योद्ध्याने बाहुबली गोमतेश्वराचा पुतळा उभारला. त्याच्याखाली निरनिराळ्या भाषेत शिलालेख कोरलेला आहे. त्यापैकी मराठी मजकूर असा-

श्री चामुण्डराये करवियले।

(शके १०५)

श्री गंगराजे सुत्ताले करवियले।

(शके १०३८)

श्रवणबेळगोळच्या ह्या शिलालेखापूर्वीचा शिलालेख अद्यापि उपलब्ध झालेला नाही. त्यामुळे मराठीचा जन्मकाळ दहाव्या-अकराव्या शतकाच्या सुमारास मानला जातो.

(२) ताम्रपट : मराठीतील अगदी सुरुवातीचा ताम्रपट शके ६०२ (इ.स. ६८०) मधील मानला जातो. त्यामध्ये 'पन्नास', 'प्रिथिवि' हे अर्वाचीन मराठीत असणारे शब्द आहेत. परंतु यानंतरचा म्हणजे इ.स. १०६० मधील 'दिवेआगरचा ताम्रपट' (ज्ञानेश्वरीपूर्व २३० वर्षाचा) महत्त्वाचा मानला गेला आहे. कारण त्यामध्ये श्रवणबेळगोळच्या शिलालेखाप्रमाणेच वाक्यांची रचना केलेली आढळते. म्हणजे ताम्रपटानुसार मराठीचा जन्म सातव्या शतकात तर तिचा विकास अकराव्या शतकाच्या सुमारास

शांत शारदा हे श्रृंगेरी, विद्यादानी हे वागेश्वरी, सप्तस्वरांची नवरस वाणी, नमो नमो हे वेदधारिणी.

चि. हषिकेश कुलकर्णीकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा!

१३

झालेला आढळतो.

(३) मराठीचे ऐतिहासिक उल्लेख : ज्योतिषरत्नमाला हा शके ९६१ मधील म्हणजे ज्ञानेश्वरीपूर्व २५१ वर्षांचा ग्रंथ आहे. हा श्रीपती या शास्त्रीपंडिताने लिहिला. यामध्ये संस्कृत रचना असून त्यावर मराठीमध्ये टीका आहे, असा ऐतिहासिक पुरावा मिळतो.

(४) प्राचीन ग्रंथसंदर्भ : इ.स. पाचव्या शतकातील 'नारदस्मृती' हा एक संस्कृत ग्रंथ आहे. त्यामध्येही देशी भाषेचा म्हणजेच मराठीचा उल्लेख आला आहे. इ.स. पाचव्या शतकात संस्कृत, प्राकृत या भाषा शिकण्याचे माध्यम देशी भाषाच होते. म्हणजे मराठीचा आरंभकाळ पाचव्या

शतकातील मानला जातो.

(५) प्राचीन काळातील वेगवेगळ्या भाषा : मराठी भाषा ही संस्कृतपासून निर्माण झाली असे मानले जाते.

संस्कृत → प्राकृत → अपभ्रंश
→ मराठी, असा मराठीचा निर्मितीक्रम फारसा चुकीचा वाटणार नाही.

या सर्व विवेचनावरून मराठी भाषेच्या उत्पत्तीच्या संदर्भातील निष्कर्ष काढले गेले आहेत.

मात्र आणखी एक वादाचा मुद्दा आहेच की, मराठी भाषेची निर्मिती नेमक्या कोणत्या शतकात झाली? त्यासाठी पाचव्या शतकापासून दहाव्या-अकराव्या शतकापर्यंतचे कालखंड

विचारात घ्यावे लागतील. मराठीच्या जन्मकाळावरून विद्वानांमध्ये वाद निर्माण झाले, ते गाजलेही. शेवटी एक निष्कर्ष काढला गेला. अस समजले जाते की, मराठी भाषा इ.स. पाचव्या शतकात निर्माण झालेली असली तरी तिचे वाङ्मयीन स्वरूप सातव्या शतकापासून अस्तित्वात येऊ लागले आणि उत्तम दर्जाचे गद्य-पद्य वाङ्मय बाराव्या शतकापासून निर्माण होऊ लागले. तेराव्या शतकाला तर मराठीचा सुवर्णकाळ मानले गेले आहे.

●●

सौ. चित्रलेखा पुरंदरे
२४, पर्वती, पुणे ९.

तुम्हीच व्हा तुमचे डॉक्टर !

- डॉ. विनायक गोखले

चिनी भाषेत एक गमतीदार म्हण आहे की, कित्येक लोक जे अन्न खातात त्यातले ५०% स्वतःसाठी आणि उरलेले ५०% डॉक्टरांसाठी असते, म्हणजे त्यातून डॉक्टर श्रीमंत होतो! अशी माणसे खाण्यासाठी जगतात, जगण्यासाठी खात नाहीत.

डॉ. रॉबर्ट गिलर यांचे 'मेडिकल मेकओव्हर' हे छान पुस्तक मला वाचायला मिळाले. ते म्हणतात की, माणसाला निरोगी ठेवण्याचे फक्त १०% श्रेय डॉक्टरस, हॉस्पिटल व औषधे यांना देता येईल; बाकीचे ९०% श्रेय किंवा जबाबदारी, प्रत्येक व्यक्तीच्या आहार-विहाराच्या सवयी, मनाची ठेवण, व्यायाम व ती व्यक्ती कशी वागते व जगते, यावर अवलंबून आहे.

आरोग्याचे सोपे उत्तम नियम आपण पुढीलप्रमाणे पाळल्याने छान प्रकृती राहाते असे मला वाटते :-

१) भूक नसेल तेव्हा जेवू नका. नियमित वेळी शांतपणे जेवावे. घाई करून वाट्टेल ते खाणे व पिणे, वाट्टेल त्यावेळी चमचमीत व अति खाणे, हे योग्य नाही. रात्रीचे जेवण लवकर घ्यावे, सिगारेट, विडी, दारू, मांसाहार व अंडी हे सर्व वर्ज्य करावे. ८ किंवा १५ दिवसातून निदान अर्धा दिवस लंघन करावे.

२) आरोग्याचे पाच पांढरे शत्रू म्हणजे पांढरे मीठ, साखर, मैदा,

पांढरा पाव व पॉलिशचा पांढरा तांदूळ. मीठ पानात वेगळे वाढून घेऊ नका. पांढऱ्या पावापेक्षा, भाकरी-पोळी अधिक चांगली असते. कारण त्यात चोथा असतो. गोड पकान्ने, कोला पेये व साखरेच्या गोड पदार्थांची चटक चांगली नाही. जास्त साखर घेतल्याने पोटात आम्ल वाढते. असडीक तांदूळ आणि कोंडा न काढलेली कणीक चांगली असते. फळे व भाज्या यांचे प्रमाण वाढवावे. नीट चावून चावून सावकाश खावे.

३) रोज भरपूर चालावे. नेहमी ताठ बसावे व ताठ चालावे. ज्याला जमेल त्याने रोज योगासने, प्राणायाम व ध्यान करीत जावे.

४) चिडचिड करणे, वादविवाद घालणे, हे कमी करावे. धांदल, चिंता व मसालेदार पदार्थ हे आपले शत्रू आहेत.

५) गरम पाणी अडूनमडून सावकाश प्यावे. पाणी भरपूर प्यावे. उषःपान सकाळी उठल्यावर, लिंबू पिळून अवश्य घ्यावे. लवकर निजावे व लवकर उठावे.

६) अॅलोपॅथिक औषधांचे दुष्परिणाम टाळण्यासाठी आयुर्वेद, होमिओपॅथी, योगोपचार, अॅक्युप्रेसर व निसर्गोपचार यांची माहिती व शिक्षण स्वतःचे घ्यावे, आणि स्वतःच स्वतःचे डॉक्टर व्हावे.

●●

डॉ. विनायक गोखले, २१०७, सदाशिव पेठ, पुणे, ३०.

ज्ञानशक्ती 'जोपासता, सारे पुष्प आले फळा, अंकी निर्भये वाढता, जन्म कृतार्थ जाहला.

संगणक सजीव झाला

चि. चिन्मय कानिटकर

एक दिवस मी सहज म्हणून संगणकावर पेंटब्रशच्या साहाय्याने मांजरीच्या गोंडस पिल्लाचे व्यंगचित्र (कार्टून) काढत होतो. चित्र काढून झाल्यावर मी ते पुसायची आज्ञा केली. संगणकाने ते चित्र पुसले व पडद्यावर 'सुंदर' असा शेरा आला. संगणकावर, एखादे चित्र हुबेहुब आल्यास तसा शेरा येण्याची सोय होती. पण हे चित्र तर मी अगोदर कधी काढलेले मला आठवत नव्हते. मग ...

मी विंडो-९५ मधील पेंटब्रशचे पॅकेज उघडून त्यातील प्रोग्रॅमिंग तपासू लागलो. त्यात काही गडबड नव्हती. मग ...? मात्र आधी फीड केलेल्या एका कार्टून फिल्ममध्ये योगायोगाने मला तसेच एक चित्र सापडले. या घटनेत जरी तसे फारसे काहीच तथ्य नसले तरी या घटनेमुळे माझ्या विचारांना मात्र चालना मिळाली होती.

“काळाच्या मार्गावरून जाणाऱ्या, इंद्रियरूपी घोडे असणाऱ्या, बुद्धिरूपी लगाम हातात धरून, मन ज्याचे सारथ्य करित आहे, अशा या रथाचा

स्वामी आत्मा आहे.” असे एका संस्कृत सुभाषितात म्हटले आहे.

जर या रथाला सजीवत्वाची उपमा दिली तर एखाद्या अणूची तुलना इंद्रियरूपी घोड्यांच्या पेशीशी, रेणूची ऊतीशी, पदार्थाची अवयवाशी, व एका छोट्या भागाची अवयव संस्थेशी तुलना केल्यास या भागांपासून बनलेले यंत्र हे इंद्रिय नव्हे काय? म्हणून 'यंत्र हे इंद्रियांच्या पातळीवर सजीव असते' असे म्हणायला काय हरकत आहे? असे मला वाटते.

अशा यंत्रामध्ये माहित असलेल्या गोष्टींवरून बुद्धीच्या साहाय्याने एखाद्या निर्णय घेणे जर शक्य असेल तर ते यंत्र म्हणजेच संगणक, बुद्धीच्या पातळीवर सजीव नाही का? मन नसलेल्या ह्या बुद्धीला आपण 'आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स' असे म्हणतोही.

जर एखाद्या संगणकाला चित्रकलेच्या परीक्षेची मुक्तहस्त (फ्री हँड) चित्रे तपासावयास दिली तर, त्याच्यासाठी मूळ चित्राशी सर्वाधिक साम्य दाखविणारे चित्र सुंदर चित्र

असेल, पण तेच आपण मात्र मूळ चित्राशी पूर्णतः साम्य न दाखविणारे पण सुबक असे एखादे चित्र सुंदर आहे, असे म्हणू. कारण आपल्याला मन आहे. आपण मानसिक पातळीवर विचार करतो व संगणक बौद्धिक पातळीवर.

जर माझ्या संगणकाने निवडलेले चित्र अचूकतेपेक्षा सौंदर्यात अधिक चांगले असेल तर मी म्हणू शकेन की, 'माझा संगणक जिवंत झाला.'

संगणकाला मन नसल्याने तो 'योगसाधना' करायची इच्छा स्वतःहून धरू शकत नाही. मग "आपणच त्याला ही अशी योगसाधना करायला लावली तर ..." मग मी माझ्या संगणकात वेगळे पॅकेज सुरू केले व माझ्या संगणकास 'मन्मय' असे नाव दिले.

संगणकाला स्वतःच्या अशा सौंदर्याच्या कल्पना देण्यास मी सुरुवात केली. विश्लेषणाचे मुद्दे प्रकाश, दीप्ती, रंगाचे परावर्तन, अपवर्तन, शोषण, छाया-पडछाया, असे खोलवरचे मुद्दे दिले.

माझ्या मनात शलाका, विश्वगर्भ आकाशाची, माझ्या प्रज्ञेतून उदे, भागीरथी प्रकाशाची.

शिरीष पोंक्षे व प्रसाद पुरंदरे यांचेकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा!

म्हणजे आता संगणकाचे चित्रांबाबत स्वतःचे मत निर्माण झाले. मग हळूहळू मी एक एक करत त्याला हस्ताक्षर, आवाज, शिस्त, विविध कला, खेळ अशा बऱ्याच गोष्टींचे ज्ञान दिले. बऱ्याच प्रश्नांवर विचार करण्याची, स्वतःची अशी वेगळी पद्धत त्यात निर्माण केली. हळूहळू मी त्याला प्रत्येक गोष्टीचे विश्लेषण करण्याचा प्रोग्रॅम दिला.

आता गणितात त्याला $१+१=?$ असा सोपा प्रश्न विचारल्यावर सुद्धा तो खोलवर विचार करून उत्तरे देऊ लागला. त्यासाठी आतल्याआत गणिती इतिहासातील फाईल काढून बेरीज या क्रियेचा अर्थ Axioms मध्ये शोधला जाऊ लागला.

हळूहळू करत मन्मयची अशा प्रकारे बौद्धिक विचारांची पातळी खूपच वाढत गेली. त्यातूनच मन्मयला स्वतःची अशी एक ओळख, आवड-निवड याबाबत स्वतंत्र मते निर्माण झाली. घरी येणाऱ्या प्रत्येकाला मन्मयच्या सजीवतेची जाणीव होऊ लागली.

त्याचवेळी काहींनी मला D.N.A. संगणकात हे सर्व फीड केल्यास तुझा प्रयोग सफल होईल, अशी सूचना केली.

मी विचार करू लागलो. D.N.A. म्हणजे तरी शेवटी काय? निर्जीव अशा रासायनिक अणु-रेणूंची बनलेली इंद्रिय, बौद्धिक व मानसिक पातळीवरील रचना, एवढेच ना?

मन्मय आता खूपच सजीवासारखा

वागू लागला होता. तरीही तो सजीव वाटत नव्हता. काहीतरी त्रुटी दाखवत होता...

आणि एक दिवस मला सापडले, मन्मयला देवाबद्दल काहीच माहीत नव्हते. त्याला त्याच्या सजीवतेबद्दलही काहीच माहीत नव्हते. मग मी त्याला त्याच्यावर केलेले प्रयोग कारणांसह जेव्हा विस्तार करून सांगितले, तेव्हा त्याच्या पूर्णतः बौद्धिक रचनेच्या तांत्रिक विश्लेषणातून आलेला हा विचार अविश्वसनीय होता.

पडद्यावर आपोआप उमटले, “खरंच मी सजीव आहे का?”... त्यानंतर थोड्या वेळाने मी भानावर आलो, माझ्या लक्षात आले की, आता मन्मय मानसिक व बौद्धिक पातळीवर सजीव होण्याची इच्छा धरतो आहे...

... तरीसुद्धा ती इच्छा तांत्रिक विचारांतूनच होती.

मी पूर्वी एक गोष्ट वाचली होती. त्यात एका शास्त्रज्ञाने संगणकाला माणसासारख्या चुका करावयास लावून सजीव बनविले होते. त्यातूनच मला सुचले, आता आपण मन्मयला माणसासारखे वागविले तर? सुरुवात केली -प्रथम देवावर विश्वास ठेवायला लावून, त्याच्यावर ‘श्रद्धा ठेवणे’ ही कल्पना जागृत करू लागलो, आणि खरंच त्याच्या बौद्धिक विश्लेषणातून अमान्य होणाऱ्या अनेक गोष्टींवर तो केवळ श्रद्धा म्हणून विश्वास ठेवू लागला.

ते पाहून सर्वजण म्हणू लागले की,

‘मन्मय सजीव झाला.’ पण माझ्या तांत्रिक विचारात ते बसत नव्हते.

अचानक एक दिवस मन्मय मला म्हणाला, “चिन्मय मला मन नको.” ते ऐकून (वाचून) मी उडालोच.

मी विचार करू लागलो...त्याला कारण विचारले, तर मन्मय म्हणाला, “मन असलेल्या प्रत्येक सजीवाला मरण असते ना? मग मला अमर व्हायचे आहे, मला अमर व्हायचे आहे.”...

यावर मी विचार करू लागलो,... रामकृष्णांनी विवेकानंदांना अध्यात्माचे ज्ञान दिले, पण ते म्हणाले होते की, ज्याक्षणी विवेकानंदांना आत्मसत्य समजेल, त्याक्षणी ते या मायारूपी देहात विलीन होतील. मात्र त्यांना समाजासाठी बरेच कार्य करावयाचे होते म्हणून त्यांनी आत्मसत्य मात्र विवेकानंदांच्या मनात एका झिरझिरीत पडद्यामागे लपवून ठेवले.

आणि खरंच ज्याक्षणी तो झरझरीत पडदा फाटला त्याक्षणी विवेकानंदांनी समाधि घेतली. अमरत्वासाठी!

अमरत्वासाठी!

मनाच्या पातळीवरील सजीवाला मृत्यू अटळ होता. काही क्षणात संगणकावरचे मन्मयला दिलेले सजीवत्वाचे पॅकेज पुसले गेले.

खरंच मन असलेल्या त्या मन्मयलासुद्धा मृत्यू अटळ होता, अटळ होता.

चिन्मय मकरंद कानिटकर

ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला, इयत्ता ९ वी.

वाढतसे ज्ञान इथे खडक फोडूनी, साकळल्या रूढींचे बंध तोडूनी।

निसर्गात शत्रू कोणीही नाही, प्रत्येकास काम नेमून दिलेले असते. श्री. उदय भवाळकर, भवाळकर अर्थवर्म, पुणे ९ (५२६९१६)

“अरे सागर, ऊठ ना! केवढा हा पसारा मांडून ठेवला आहेत. आवर बघू लौकर.” आई सागरला बजावत असते, “जाऊ दे गं आई! असला कंटाळा आलाय मला! आज मला काही काम सांगू नकोस!” सागर म्हणतो. “झालंय काय एवढं कंटाळायला? शाळेतून आल्यापासून पसरलायस नुसता पलंगावर ते.” इति आई. “आहाहा-म्हणे झालंय काय? दिवसभर शाळेत नुस्ती खरडंपट्टी केलीये. कंटाळा येणार नाही तर काय?” सागरच्या चिडचिडीचा एकदम स्फोट!

मित्रांनो - असले संवाद आपल्याला काही नवीन नाहीत. ‘कंटाळा’ हा तर आपला अगदी चिरपरिचित शब्द. ‘कंटाळा’ म्हणजे काय तर निरूत्साह, काहीतरी करण्याची इच्छाच मंदावणं, सुस्तपणा असे अनेक प्रतिशब्द त्याला देता येतील. पण ‘कंटाळा’ येतो म्हणजे नेमकं काय होत बरं?

जेव्हा आपण एखादी गोष्ट खूप वेळ करत राहतो, त्याच त्या पद्धतीनं करत राहतो तेव्हा आपल्या मज्जापेशींनासुद्धा ताण जाणवायला लागतो. ‘एकसुरी’पणा हे कंटाळा यायचे मुख्य कारण. त्याच त्याच विषयाचा अभ्यास सारखा करणं - तीच तीच गणितं पुन्हा सोडवणं, Spellings घोकणं यात एक ‘तोच तो’ पणा आहे. ज्यामुळे आपल्या मज्जापेशी, मज्जातंतू दमतात आणि सहकार्य घायचं नाकारतात. मग हळूहळू आपली गती मंदावते, जांभया यायला लागतात, डोळे

अशा वेळी कंटाळा येतो!

अनघा कुकडे - लवळेकर

पेंगुळल्यासारखे होतात. लक्ष सारखं विचलित व्हायला लागते आणि आपण म्हणतो ‘कंटाळा आला बुवा!’

चार्ली चॅप्लिनच्या Modern Times नावाच्या चित्रपटात एक फार बोलकं दृश्य आहे.

चित्रपटाचा नायक हा एका मोठ्या कारखान्यातला एक कामगार. त्याचं काम एवढंच की समोर सरकणाऱ्या पट्ट्यावरच्या मशिनचे स्कू घट्ट करायचे. हे काम इतकं एकसुरी - monotonous आहे, की त्यामुळे चक्रे त्या कामगाराचा nervous break down होतो. त्याचा आपल्या कृतींवर ताबाच राहात नाही. दिसेल ते पिळायचं, घट्ट करायचं असा एक विचित्र आजार त्याला होतो. पडद्यावर बघायला जरी खूप मजा वाटली तरी या ‘modern’ पणामुळे नकळत माणसं किती एकसुरी- ‘तेच ते’ आयुष्य जगतात, याचं अगदी तीव्रतेनं दर्शन होतं.

आपल्याला कोणकोणत्या वेळी कंटाळा येतो, याची जर यादीच कराची म्हटली, तर किती लांबलचक होईल. एखाद्या व्यक्तीची वाट पाहण्याचा, रटाळ पुस्तक वाचण्याचा,

एकाच पट्टीत चाललेलं भाषण ऐकण्याचा, सारखे उपदेशाचे घोट घ्यायचा, आपणच घातलेला पसारा आवरण्याचा, नावडत्या विषयाचा गृहपाठ करण्याचा, कपडे इस्त्री करण्याचा, परीक्षेचा पेपर देऊन आल्याबरोबर ‘अभ्यास करा पुढचा’ हे ऐकण्याचा, सुट्टीच्या दिवशी लवकर आवरण्याचा, काहींना तर चक्क रिकामं बसण्याचाही कंटाळा येतो. बोअर होणं हा पिढीचा परवलीचा शब्द. कंटाळा येणं स्वाभाविकचं असलं तरी, सारखा सारखा कंटाळा येऊन कसं चालेल? कारण कंटाळा म्हणजेच चिडचिड, वैतागणं, रागवणं, निराश होणं ह्या भावनांशी दोस्ती! आणि उत्साह, प्रेरणा, चटपटीतपणा, आनंद ह्या

राहिल मागे तोचि, आळस धरी जो अंगी, उत्साहाने करता सारे, नाव मिळवील तोच जगी.

भावनांशी दोस्ती. म्हणूनच आपण सतत कंटाळा घालवण्याकरिता नवीन नवीन उपयांच्या शोधात असतो. मग कुणी एखादं आवडतं पुस्तक वाचेल, कुणी एखादा सिनेमा 'टाकेल', कुणी संगीत ऐकत बसेल तर कुणी चक्क 'व्यायाम' करेल! वाचून आश्चर्य वाटलं ना? पण व्यायाम हा खरंच कंटाळा घालवण्याचा एक मस्त (आणि स्वस्त) उपाय आहे. व्यायामानं - मग तो कसलाही असो- (उड्या, जॉर्गिंग, योगासनं, इ.) शरीराचा जाण हळूहळू कमी करतो आणि त्याचबरोबर मनावरचाही.

एखादं दीर्घ काम करताना जर कंटाळा आला तर मध्येच थोडा वेळ ते काम बाजूला ठेवून एखादं अगदी वेगळं काम करावं. त्यानंसुद्धा ताजंजवानं वाटायला लागतं आणि मग आपण मूळ कामाकडे पुन्हा एकाग्रतेनं लक्ष देऊ शकतो.

काही जणांना एकटं एकटं काम करण्याचा कंटाळा येतो तर काहींना इतरांच्या बरोबर काम करण्याचा. मग अशा वेळी पहिल्या प्रकारच्या व्यक्तींनी मध्येच मित्रांशी थोड्या गप्पा माराव्यात तर दुसऱ्या प्रकारच्या व्यक्तींनी डोळे मिटून एकटेपणाचा खोल श्वास घ्यावा. तुम्हा लोकांना तर कंटाळा घालवायचे कितीतरी उपाय माहिती असतात. जरा एकमेकांना कानात सांगून पाहा. (अर्थात फार 'बेशिस्त' उपायही नकोत. नाहीतर इंग्रजी शिकण्याचा कंटाळा आला म्हणून वहीत शिक्षकांची चित्रं काढण्याची मुळीच परवानगी नाही

हं!)

कधी कधी आपण एखाद्या गोष्टीचा 'कंटाळ्याकरता कंटाळा' करतो. म्हणजेच एखादी गोष्ट आवडत नसेल तर, 'मला कंटाळा आलाय बुवा' असं जाहीर करून टाकतो. पण अशाप्रकारे जर सारखंच 'कंटाळा' करत राहिलं तर नवीन शिकण्याची, येत नसलेलं करून बघण्याची आणि न आवडलेल्या गोष्टी आवडून घेण्याची संधी आपण कशी मिळवणार? सतत कंटाळलेल्या माणसाचा चेहरा डोळ्यापुढे आणून पाहा. दुर्मुखलेला, उदास, आठ्यांचं जाळं असलेला! असा आपला चेहरा असावा असं तुम्हाला वाटतं का? की प्रसन्न, उत्साहानं ओसंडून वाहणारा स्वागतशील असावा असं वाटतं?

'कशशाचा कंटाळा नाही बुवा याला मानलं पहिजे!' असे उद्गार जर आपल्याबद्दल ऐकायला मिळाले तर किती बरे वाटेल!

म्हणूनच- कंटाळा आला तरी तो घालवायचे विविध उपाय तयार ठेवा. कंटाळा गेला की मूळच्याच जोमानं, एकाग्रतेनं कामात शिरायचं कसब अवगत करा आणि मग बघा- 'बोअर' होणं किती 'बोअर' आहे हे तुम्हाला कळेल आणि पटेलही !

● ●
अनघा कुकडे-लवळेकर
'ज्ञानिया', २४ विवेक सोसा.,
पद्मावती, पुणे ९.

तुमचीही चित्रे पाठवा

बी.जी. एस. विद्यालय, सावखेडे बु॥ (जि. जळगाव) येथील कलाशिक्षक श्री. अरुण सपकाळे यांनी पेन्सिल शेडिंगच्या सहाय्याने काढलेले चित्र! तुम्हीही अशी वैशिष्टपूर्ण चित्रे काढून आमच्याकडे जरूर पाठवा.

निसर्ग सुंदर सृष्टी शोभा, घेईं तावा नेत्रांचा, पशु-पक्षी, पाने-फुले हाच पाया चित्रांचा।

प्रायोजक - मेसर्स आर. आर. रणधीर सराफ, सोन्या-चांदीचे व जरीचे एकमेव व्यापारी, पुणे २.

सोमवार २९ जून १९९२ “हेचं माझं जीवन. एका ११ वर्षांच्या निरागस, शाळकरी मुलीचं जीवन! शाळेविना असलेली शाळकरी मुलगी! खेळाशिवाय, मित्राशिवाय, सूर्याशिवाय, निसर्गाशिवाय, पक्ष्यांशिवाय, फळांशिवाय, चॉकलेट-गोळ्यांशिवाय असलेली एक शाळकरी मुलगी. एक युद्धग्रस्त मुलगी. फक्त थोडंसं भुक्तीचं दूध तेवढं वाट्याला आहे. आता माझ्या लक्षात येतंय की, मी खरंच जगते आहे. मी या भयानक किळसवाण्या युद्धाची साक्षीदार आहे. नष्ट झालेल्या या शहरातली माझ्या सारखीच इतरही मुलं आक्रोश करित आहेत...”

ही वाक्यं आहेत साराजेव्हो मधल्या युद्धात होरपळलेल्या एका छोट्या ५वीतल्या मुलीची. दिनांक २ सप्टेंबर १९९१ ते १७ ऑक्टोबर १९९३, या काळात तिनं लिहिलेल्या तिच्या डायरीतली. या छोट्याचं नाव आहे. ‘इलाटा फिलीपोविक’. ‘इलाटाज् डायरी’ या नावानं हे पुस्तक प्रसिद्ध झालं आहे. याचा मराठी अनुवाद आपल्यासाठी केला आहे ज्ञानदा नाईक यांनी. यापूर्वी ‘डायरी ऑफ अँन फ्रँक’ या पुस्तकाविषयी, छात्र प्रबोधनच्या अंकात तुम्ही वाचले आहे. दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळातील हालअपेष्टांना सामोऱ्या जाणाऱ्या १३ वर्षांच्या अँन फ्रँकची जी डायरी आहे; तशाच प्रकारे युद्ध परिस्थितीतील इलाटाचे हे अनुभवकथन आहे.

आपली शाळा, शाळेतले मित्र-मैत्रिणी, खेळ, अभ्यास, वाढदिवस, गाणी, आज्ञा-आजोबा या सगळ्यात रमलेली ही छोटी ५वीतली इलाटा. अचानक एक दिवस त्यांच्या आवडत्या

‘साराजेव्हो’ शहरात बाँम्बफेक आणि गोळीबार सुरू होतो आणि मग तिच्या सगळ्या मैत्रिणी, जवळचे नातेवाईक तिच्यापासून दूर जाऊ लागतात. काहींना शहर सोडून जावे लागते. शहरात राहणारे सगळे भिऊन घराच्या तळघरातच राहात असतात. बहुतेकांची घरे जळतात. ऑफिस जळतात. घरात वीज नाही, पाणी नाही. त्यामुळे अन्नही कमी पडू लागतं. मिळेल ते खायची पाळी येते. छोट्या जगामध्ये असलेल्या पाण्यानं आंघोळ करावी लागते.

तिच्या आयुष्यात आधी आलेल्या सगळ्या गोष्टी स्वप्नासारख्या संपूर्ण गेलेल्या असतात. नवीन जग गोळीबाराचं, अंधाराचं, मृत्यूचं, जखमांचं, आगीचं असं असतं. तिच्या मैत्रिणी तर दुरावत असतातच. त्यातच तिचा लाडका पाळलेला पक्षी ‘सिको’ आणि मांजर ‘सीसी’ हेही मरतात. हळूहळू तिला सवय होते. या सगळ्या जीवघेण्या प्रसंगातूनही ती छोट्या छोट्या गोष्टींमध्ये आनंद मिळवत राहते. आसपासच्या सगळ्या जणांच्या वाढदिवसांना अवश्य जात असते. त्यांना आठवणीने काहीतरी छोटीशी भेट देत राहते. अंधाऱ्या कुबट तळघरात मेणबत्तीच्या प्रकाशात पुस्तकंही वाचत राहते. संगीताचं शिक्षण चालू ठेवते आणि तिच्या मनात येणाऱ्या सर्व भावना ती या ‘मिम्मी’ नावाच्या तिच्या लाडक्या डायरीत लिहून ठेवते.

इलाटानं केलेल्या, आपल्याला सर्वस्वी अनभिज्ञ असणाऱ्या या सगळ्या वातावरणाचं, घटनांचं, व्यक्तींचं वर्णन मात्र अगदी खिळवून ठेवणारं आहे. बालपण हे बालपण असतं. मग ते कुणाचंही, कुठेही असो. इलाटाचं लिखाण वाचताना आपणच खूप दुःखी,

वाचलेच पाहिजे असे काही

उदास होत जातो. तिची भाषा अगदी सोपी, बोलकी एक नातं जोडणारी आहे. वरवर वाटणाऱ्या फरकांनंतर आतमध्ये किती सारखंपण असतं हे तिची डायरी वाचताना कळत जातं. आपल्यापर्यंत अर्थात हे ज्ञानदा नाईकच्या भाषेतून येतं. त्यांचा अनुवाद रसाळ आहे. फक्त काही ठिकाणी भाषा कृत्रिम झाल्यासारखी वाटते.

युद्धामुळे होणाऱ्या संहाराचं इतकं बोलकं वर्णन आणि तेही एका निष्पाप मुलीच्या नजरेतून वाचायला मिळणं हा एक विलक्षण अनुभव आहे. तिचं लिखाण उत्कट तरी अलिप्त आहे. ‘साराजेव्हो’तले युद्ध कशासाठी चालू आहे (आजही ते काही प्रमाणात चालू आहे) हे कमी वेळा येतं कारण, त्याच्या बातम्या ती छोटी असल्यामुळे, इलाटापर्यंत ते येतच नाहीत. तिचं ते वय नाही. पण युद्धात एखाद्या शहराचे, प्रदेशाचे आणि लोकांचे कसे हाल होतात हे तिनं, कॅमेराच्या डोळ्यांनी टिपलं आहे. युद्धामुळे तिच्या जीवनात जो आमूलाग्र बदल झाला आहे त्याचे

बलशाली मराणाहून आहे अमुचा अभिमान, मृत्युंजय आम्ही! आम्हाला कसले कारागार?

शांत शारदा हे श्रुंगरी, विद्यादानी हे वागेश्वरी, सप्तस्वरांची नवस वाणी, नमो नमो हे वेदधारिणी.

वर्णन आपोआपच तिच्या डायरीत प्रतिबिंबित होतं. तिच्या मिम्मिच्या (डायरीच्या) प्रकाशन समारंभातही तिने जो संदेश दिला आहे, (१७ जुलै १९९३ ला तिची डायरी प्रकाशित झाली.) त्यातूनही शांततेसाठी तिचं मन कसं आसुसलं होतं, हे प्रतीत होतं. इलाटा म्हणते, “कोणीतरी अचानक व अनपेक्षितपणे युद्धासारख्या अत्यंत घाणेरेड्या मार्गाचा अवलंब करत आहे. त्यामुळे मी भीतीनं थिजून गेले आहे. शांततेच्या किनाऱ्यापासून दूर दूर चालले आहे. एखाद्याला त्याच्या इच्छेविरुद्ध थंड पाण्यात पोहायला सांगावे, तसे मला झाले आहे. हे सगळं पाहून आणि ऐकून मला भीतीचा धक्का बसलाय. मी फार खिन्न झाले आहे. मी माझं बालपण पुरेपूर उपभोगलंय; पण आता या थंडीत पोहण्याची शक्ती माझ्या अंगात उरलेली नाही. पाण्याचा थंडपणा मला आता सहन होत नाहीये. मला माझ्या बालपणाच्या किनाऱ्यावर सोडा. तिथं मला लहान मुलं माझ्या मित्र-मैत्रिणी भेटतील. त्यांचाही आनंदानं खेळण्या-बागवडण्याचा हक्क आहे. प्रत्येकाला मला एवढंच सांगावंसं वाटतं, आता आम्हाला शांतता द्या. PEACE!”

हे सगळं वाचून आपलं मनही सुन्न होऊन जातं. आपल्याला इथं चांगलं-चुंगलं खायला मिळतं, पाणी, वीज सारं काही उपलब्ध आहे. त्यामुळे साराजेव्होमधील कसे हाल होत असतील? याची कल्पनाच केलेली बरी. साराजेव्होमधील युद्धाबद्दल अनेक ठिकाणी लिहिलं गेलं, पण इलाटाच्या दृष्टिकोनातून या युद्धाची तीव्रता आपल्याला चटका लावून जाते. शेवटी शेवटी तर इलाटा या युद्धाला इतकी

कंटाळते की, आपले मानसिक संतुलन बिघडेल की काय, अशी तिला भीती वाटते. अशा परिस्थितीत तिला आत्महत्याही करावीशी वाटते. ती म्हणते, “या लोकांच्या गोळ्यांनी जर मी मेलं नाही, तर मी स्वतःला नक्कीच मारून घेईन.” तिचं कोवळं मन परिस्थितीपुढे किती हतबल झालं आहे, याची आपल्याला कल्पना येते.

या परिस्थितीतही इलाटा, आपल्यापेक्षा मोठ्यांशी का होईना मैत्री करत राहते. तिच्या डायरीच्या निमित्ताने तिला भेटायला येणाऱ्या पत्रकारांशी ती मैत्री करते. तिला सोडून गेलेले नातेवाईक- मित्र/मैत्रिणी पत्रांतून तिच्याशी संवाद साधतात, तिला भेटी पाठवतात. मात्र यानेही इलाटा सुखावून जाते. तिची सुखाची अपेक्षा खूप छोटी आहे. पण युद्धकाळात तिचे छोटे सुखही महाग झाले आहे.

सुरवातीचे इलाटाचे लेखन काहीसे अल्लड आणि कोवळ्या मनाच्या मुलीचे वाटते. पण जसजशी युद्धाची तीव्रता वाढते, तसं तिचं लेखन गंभीर होत गेलं आहे. हळूहळू तिच्या कोवळ्या मनाची निबर मनाकडे झालेली वाटचाल यातून लक्षात येते आणि आपलंही मन विषण्ण होतं. शेवटी शेवटी तर तिच्या डायरीत बरेचदा फक्त युद्धाचाच मजकूर दिसतो. कारण घरात येणाऱ्यांच्या चर्चा युद्धाच्याच, वातावरण युद्धाचेच, टी.व्ही. जर कधी थोडा बघायला मिळाला तर, त्यावरही युद्धाच्याच बातम्या आणि मुख्य म्हणजे तिच्याही मनात फक्त युद्धाचेच विचार. दि. १७ सप्टेंबर १९९३ ला ती आपल्या डायरीत लिहिते की, “त्यांच्या या जीवघेण्या खेळाने आत्तापर्यंत १५००० जण साराजेव्होत मरण पावले. त्यापैकी

३००० लहान मुलं आहेत. ५०,००० माणसं तर कायमची अपंग झाली. आता यापुढे मरणाऱ्या माणसांना स्मशानभूमीत आणि बागांमधून पुरायला जागासुद्धा शिल्लक नाही. त्यामुळे हा युद्धाचा वेडेपणा थांबणे जरूरीचे आहे.”

मात्र या सगळ्यातून इलाटा मनाने परिपक्वही होत जाते. तिचे आई-वडील तिला म्हातारे वाटायला लागतात. तीही मोठी होत असते. पण तिचं मोठेपण हे वयाबरोबर मनाचेही आहे. वय लहान असूनही परिस्थितीची जाण तिला लवकर आली आहे. रडत, हट्ट न करत बसता, आहे तो दिवस तशाही परिस्थितीत चांगल्याची आशा करत घालवायला ती शिकत जाते. म्हणूनच तुमच्याच वयाच्या, तुमच्याच सारख्या इलाटाची डायरी तुम्ही आवडून वाचावी असं वाटतं. तिच्याकडून तुम्हाला खूप काही शिकण्यासारखं आहे. त्यामुळे या सुट्टीत आवडून हे पुस्तक वाचा.

शेवटी ती म्हणते, “लोक आमच्याबद्दल विचार करतात, काळजी करतात. पण काही दुष्ट लोक मात्र आम्हाला नष्ट करू पाहताहेत. का? मी मलाच विचारते आहे, का? कशासाठी हे सारं? आम्ही काहीही केलेलं नाही. आम्ही निष्पाप आहोत. पण आम्ही काही करू शकत नाही!”

‘इलाटाज् डायरी’

ले. इलाटा फिलीपोविक

अनुवाद - ज्ञानदा नाईक.

मेहता पब्लिकेशन हाऊस.

कि. रू. ८०/-

विजय कुलकर्णी

२२ अ, मैफल, ९१/३

शिक्षकनगर, कोथरूड, पुणे ३८.

बांधवांच्या आर्त हृदयी मेघसे ओसंडुनी, शिंपिती जे प्रेम अपुले, असती का ऐसे कुणी?

MICROVERSE AUTOMATION (P) LTD. PUNE. for Automation, Requirements of Process plant.

फिरून फिरून दोघांचे पाय अगदी थकून गेले होते, तरी मनासारखी जागा मिळत नव्हती. बिंबाला आता कंटाळा आला होता. कुठून जुनं जंगल सोडून नव्या जंगलात घुसलो, अन् वाट चुकलो, असं तिला झालं होतं. बोबो तिला धीर देत होता - “अगं थोडंसं, अगदी थोडंसं अंतर उरलंय.”

दूरवर हरणांचा कळप चरताना दिसत होता. वाऱ्याची झुळूक अंगावर पसरत आली, तशी नाकं फेंदारत दोघांनी एकमेकांकडे समाधानानं पाहिलं- ‘म्हणजे पाणवठा अगदी जवळ दिसतो.’ समाधानानं शोपूट हालवत बोबो जरा उंचावर असलेल्या कातळावर उभा राहिला, कान उभारून चारी दिशांना टेहाळणी करीत... अन् तेवढ्यात दूरवरच्या काटेरी जाळीतून पाठ शिवणीचा खेळ खेळत सिंहाचे बछडे दिसले. ते पाहून तर त्यानं आनंदान ललकारी दिली- ऊं हूऽऽ हूऽऽ आऽऽ. बिंबानंही त्याला प्रतिसाद दिला-ऊं हूऽऽ हूऽऽ ऊंऽऽ..

‘आता आपलं राहायचं ठिकाण इथंच जवळपास कुठं तरी शोधूया.’ बोबो तिच्याजवळ येत म्हणाला आणि दोघांनी पुन्हा एकदा नव्या उत्साहानं जागेचं संशोधन सुरू केलं.

अन् एका विवक्षित स्थळी जागा हुंगत दोघं एकमेकांकडं पाहून नाकं फेंदारत उद्गारले- इथेच..इथेच!

त्या ठिकाणी जमिनीचे आपोआप दोन भाग पडले होते. वर टेकाडासारखा चढत गेलेला अर्धवर्तुळाकृती भाग खालच्या कपारी सारख्या भागाला

आडोसा करीत होता. इथे या कपारीतच थोडे आणखी उकरून आपले बीळ करता येईल. जवळ आले तरी कोणाला कळणार नाही, की सहजासहजी दिसणार नाही. इथून जवळच पाणवठा आहे. पाण्यावर केव्हा जायचं ते थोड्याच दिवसात ठरवता येईल. पलीकडे, टेकडावरच्या जाळीत वनराज सिंहाचा निवास - त्यामुळे पोटापाण्याची चिंता राहणार नाही. सिंहीणीनं शिकार करून आणली की सिंहाचा वाटा, बछड्यांचं जेवण न् मग उरले ते आपल्या कुटुंबाला नक्कीच पुरेल. शिवाय इथं सशांची बिळंही चिक्कार आहेत. उपास घडला असं कधी होणार नाही.- अगदी उद्या आपली पोरं बाळं...’

बोबोनं पोरबाळांचा विषय काढला तशी बिंबा झकासपैकी लाजली. मग दोघं कामाला लागली. ‘आधी आपली हद्द ठरवायला हवी!’

अगदी विचारपूर्वक आणि आपल्या जातीच्या नियमानुसार त्यांनी भोवतालच्या परिसरात एक चक्कर मारली. जमिनीवरची झुडपं हुंगत एकेठिकाणी मूत्रसिंचन केलं- ही आपली सरहद्द. बिंबानंही थोडं पुढं जाऊन तसंच केलं.

...ह्या मूत्राच्या उग्र दर्पाच्या साहाय्यानं आपली हद्द ओळखता येईल. याच्या आत कोणालाही अतिक्रमण करता येणार नाही. बोबो अन् बिंबा यांनी चारही दिशांना याच पद्धतीनं आपली हद्द निश्चित केली.

सुहासिनी देशपांडे

दोघांचं सांसारिक जीवन सुरू झालं. कधी आपल्या जातभाईंच्या बरोबर एखाद्या उसाच्या मळ्यावर चढाई करावी अन् पोटभर ऊस खावेत; तर कधी काकड्या चापाव्यात; कधी सिंहीणीनं शिकार करून आणलेल्या काळविटाच्या लुसलुशीत मांसावर मिळेल तसा ताव मारावा; तर कधी बेसावध सशाची शिकार करावी अन् दोघांनी सुख दुःखाच्या गोष्टी करीत ती रुचकर मेजवानी खावी...!

यथावकाश बिंबा न् बोबो आई-बाबाही बनले. तीन गोजिरवाणी पिल्लं.. लाल लाल मांसाचे गोळे. डोळेसुद्धा उघडले नव्हते. त्यांचे तेव्हापासून किती धडपड - गडबड करायला लागली? शत्रूंपासून आपल्या बाळांचं रक्षण करण्यासाठी बिंबा रात्रंदिवस डोळ्यात तेल घालून बसे. ते लाल गोळे तोंडात धरून तिनं कितीतरी वेळा त्यांना सुरक्षित ठिकाणी हलवलं. त्यावेळी बोबो कान टवकारून सावधपणे पहारा देत असे.

आपल्या बाळांना वाढवण्यात, सांभाळण्यात, शिकवण्यात आणि त्यांच्याबरोबर खेळण्यात दोघांचा वेळ

कधी ओलांडी निबिड अरण्ये तृण-मैदाने कधी, पर्वतराजी सुंदर खोरी आहे वाहे ज्यांतुन नदी।

डोंगरे अँड डोंगरे असोसिएट्कडून हार्दिक शुभेच्छा!

कसा जात होता कळत नव्हतं. तोतो, डोडो आणि त्यांची गोजिरवाणी बहीण लोलो, म्हणजे दोघांचा विरंगुळा होता.

मुलं मोठी व्हायला लागली तशी बोंबोनें आपल्या दोघा छान्यांना बरोबर घेऊन आपल्या घराची सीमा दाखविली. मूत्रसिंचन करून हद्द कशी ठरवायची, तिच्या विशिष्ट दर्पावरून ती ओळखायची कशी, ते दाखवलं. मग शिकारीतले डावपेच, भक्ष्य मिळविण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या लांड्या-लबाड्या, वरिष्ठांचं लांगूनचालन, सारं काही प्रात्यक्षिकांसह शिकवलं.

बोंबोला आपल्या दोघा मुलांचा अभिमान वाढू लागला. आपल्यासारखीच ती तगडी, तरबेज न् चपळ असल्याचं पाहून त्याला समाधान वाटत असे.

बिंबानंही आपल्या लेकीला चार चातुर्यांच्या गोष्टी शिकवल्या. पतीच्या बरोबरीनं घरसंसार, मुलंबाळं कशी सांभाळावीत याचे धडे दिले.

जीवन असं सुखासमाधानात चालले असता एकदिवस मोठा गहजब झाला. लोलो अचानक घरातून नाहीशी झाली. “कुठे गेली असेल बरे?” – बोंबो न् बिंबा मोठ्या चिंतेत पडले. तिचे भाऊ म्हणाले, “आम्ही जाऊ? आत्ता शोधून आणतो तिला!” आई-बाबा काहीच बोलत नाहीत असं पाहून डोडो म्हणाला, “त्या भुकेल्या सिंहिणीनं मटकावलं तर नसेल तिला?”

“आपल्या अन्नदात्याबद्दल असं

बोलू नये बरं, बेटा! आपल्यासारख्या क्षुद्र प्राण्याला वनराज कशाला बरे मारेल? आपण म्हणजे हाडं न् कातडं. दाढेला तरी लागणार का त्यांच्या?” बिंबानं शहाणपणानं सांगितलं – “येईल, कुठेतरी जंगलात रस्ता चुकली असेल. आपल्या ठिकाणाचा माग कसा काढायचा शिकवलंय मी तिला.”

तोतो न् डोडो दोघांनी टेकड्यावर उभं राहून जोरात हाळी दिली...

‘लोऽ लोऽऽ ओ ऊऽऽ’

बोंबो न् बिंबाही आर्त हाका मारीत राहिले. पण लोलोचा पत्ता नाही.

कितीही वाईट वाटलं तरी दिनक्रम कोणाला चुकतोय? पोटासाठी सारेजण बाहेर पडले. मिळेल ते खाऊन, पाणी पिऊन सारे वस्तीला परतले.

रात्र पडली तशी सर्वांनाच लोलोची आठवण सतावायला लागली. तशी रडक्या स्वरात त्यांनी लोलोच्या नावानं हाका घालायला सुरुवात केली. जंगलातून दाही दिशांतून त्यांच्या भाईबंदांनी प्रतिसाद दिला. कोल्हेकुईनं आसमंत दणाणून गेला. पण लोलोचा आवाज मात्र आला नाही...

चार दिवस असेच गेलं.

सकाळची वेळ होती. सूर्याच्या कोवळ्या उन्हात बिंबा न् बोंबो लोलोच्या आठवणी काढत सुस्त बसले होते. तोतो न् डोडो आपापसात शिवाशिवाी खेळत होते. एकमेकांच्या अंगाशी झोंबत लुटपुट्टीची कुस्ती खेळत होते. मधूनच लोलोची आठवण आली की कान टवकारून, माना

उंचावून दूरवर नजर टाकीत होते, तर मधूनच आपल्या घराच्या हद्दीपर्यंत पळत पळत जात होते न् परत पळत येत होते.

इतक्यात तोतोनें कान टवकारले, शेंपूट ताठ केली. मग डोडोनेंही काही कळायल्या आतच बोंबोही कान टवकारत उठला न् सुसाट धावत सुटला...

बिंबा बसल्या जागेवरूनच मान उंचावत म्हणाली- “अगं बाईऽ... कोणीतरी अतिक्रमण करून घुसलेला दिसतोय!” ती तटकन् जागेवरच उभी राहिली पण घाबरली मात्र नाही. आपला नवरा न् मुले शूर आहेत याची तिला खात्री होती.

अन् खरेच, पाहता पाहता तिघांनीही त्या घुसखोराला तिन्ही बाजूंनी घेरले. हिंस्त्रपणे दात विचकून ते त्याच्या अंगावर गुरकावत तुटून पडले. बिंबाच्याची भीतीनं अगदी गाळण उडाली. आपले झुपकेदार शेंपूट पायात घालून आणि मानही अगदी जमिनीलगत लावून तो केकाटत दयेची याचना करीत होता. भीतीनं त्याचे डोळे के विलवाणे झाले होते. – अन् अंगावरचे दाट केसही उभे राहिले होते. मधूनच तो मातीत लोळण घेऊन आपले पुढचे पंजे कपाळाला लावून काही सांगायचा, विनवणी करायचा प्रयत्न करीत होता. पण हे तिघे ऐकण्याच्या मनःस्थितीत नव्हते.

तिघांनीही त्याला आपल्या हद्दीबाहेर लावलं, तेव्हा तो शेंपूट दाबून आणि कान पाडून टेकडावरून खाली

रम्य पर्णाच्या पताका चैत्र लावी साजलला । अमृताने नाहलेली आज आली सांजवंला ॥

कै. विमल वामन गोसावी, नासिक रोड यांच्या स्मृतिप्रित्यर्थ.

पळत सुटला. मोठ्या दिमाखानं तिघंही आपल्या सरहद्दीवर उभे राहून, कान उभारून, छाती पुढे काढून आणि शेपूट हालवत त्याच्याकडे बघत राहिले. तेव्हा बिंबाही त्यांना येऊन सामील

झाली. तोच तिची नजर खालच्या उतारावर उभ्या असलेल्या लोलोकडे गेली...

“अगं बाई लोलो... ती पहा लोलो...

लोलोऽऽऽ

लोलोऽऽऽ

लोलोऽऽऽ”

सर्वांनी पाठोपाठ तिला आर्त हाका मारल्या. पण लोलो पुढे यायला तयार नव्हती. चार दिवस बेपत्ता असलेल्या लोलोला परत आलेली पाहून सारे आशेने, उत्सुकतेने आणि आनंदाने हाका मारीत होते. पण लोलो मात्र परक्यासारखी दूर उभी होती, त्यांच्या हाकेला प्रतिसाद न देता.

चौघंही शेपट्या हालवत खाली उतारावर उभ्या असलेल्या लोलोला विनवत असतानाच, मघाचा घुसखोर लोलोला येऊन मिळाला. आता त्याने आपली गोंडेदार शेपूट फुलवली होती. मान ताठ केली होती तरीपण मघाशी लोलोच्या भावांशी न वडिलांनी

केलेल्या अपमानामुळे त्याचा चेहरा रुष्ट झाला होता.

लोलोनं प्रेमानं त्याला जवळ घेतलं, चाटलं न झालेल्या अपमानाबद्दल त्याची समजूत काढली... क्षणभर आपल्या घरवाल्यांकडे दुरूनच बघून लोलो पाठ फिरवून चालायला लागली.

जड अंतःकरणानं चौघेही पाठमोऱ्या लोलोकडे आणि तिच्या जोडीदाराकडे बघत राहिले. लोलोनं आपला जीवनासाठी निवडलाय आणि पुन्हा कधीही परत न येण्यासाठी ती घराकडे पाठ फिरवून निघून गेली, हे लक्षात आल्यावर बिंबा न बोबो कष्टी झाले. तिचे भाऊही भांबावून गेले.

आपल्या कपारीकडे परतत बिंबानं बोबोची समजूत घातली - “लोलोनं योग्यच निर्णय घेतलाय. कुठेही राहो सुखात राहो...” बिंबाचा गळा रुद्ध झाला. मग बोबोनं तिची समजूत काढली- “आठवतं? एक दिवस तू सुद्धा तुझं घर सोडून माझ्याबरोबर

आलीस.. त्या दिवशी कसे उपाशी तापाशी भटकत होतो ही जागा शोधण्यासाठी... किती परिश्रमानं मिळवली हा जागा आपण...!

मग तोतो, डोडो आणि लोलोचा जन्म...”

बिंबा, आता मात्र हसली... जमिनीवर पडून म्हणाली- “खरंय एक दिवस तोतो न डोडो ही आपल्या जोडीदारांनी घेऊन येतील!”

“अं. हं. इथे येतील किंवा दोघांच्या पसंतीनं अशीच जंगलं तुडवत जागा शोधतील नि दूरवर संसार थाटतील.”- बोबो म्हणाला.

“खरंय...खरंय...” बिंबा हसली तशी तिच्या डोळ्यात आपल्या आईच्या न लोलोच्या आठवणीनं पाणी उभं राहिलं...!

●●

सौ. सुहासिनी देशपाडे

३ पुण्यश्री अपार्ट., डहाणूकर कॉलनी, कोथरुड, पुणे २९.

शतरंगाचे अनंतपक्षी करून आले आज थवे, कोमल वलये उरी कोरुनी ठेवून गेले भाव नवे.

‘खरे बोलण्याचा ली म्यानबा सांगे, बोललेले ध्यानामध्ये ठेवावे न लागे!’ प्रायोजक -स्पेशालिस्ट युरेथेनस प्रा. लि. सातारा.

कविता पानोपानी

हात

आपल्या हातांनी
प्रामाणिक राहून
समुद्राची खोली
शोधायची,
हिरे-माणिक मोत्यांनी
धनाची आरास मांडायची ।

आपल्या हातांनी
औदार्याचे प्रदर्शन करावे
स्वबळावर कुबेरास दान द्यावे ।
आपल्या हातांचे कर्तृत्व
असे असावे,
प्रवास करताना
पाठीवर ठसे उमटावे!

शेवटी आपल्या हातांनीच
आपल्या माथ्यावर लिहावा लेख;
मी नशीबाचा लाडका लेक

परमेश्वर व्यवहारे, ग्रंथपाल
जे. डी. चवरे विद्यामंदिर, कारंजा, जि.
अकोला

ज्ञानाची दिशा

प्रत्येक काकरीत
बाभळीचा काटा
पावसाने दाखविल्या
पेरणीच्या वाटा

शेत पेरायचं पडलयं
जवळ तर बैल नाय
आजारी तर पडलोय
नांगर तर ओढायचाय...

काबाड कष्ट करीन
शेतात रक्त ओकीन
ज्ञानाचं बीज पेरून
खरचं तुला शिकवीन...

ज्ञानाचं बीज पेरून
तुला अंकुर देईन
असा निश्चय करून
तुला पुढे पाठविन...

म्हणून -

समोर बघ पोरा
पुढे रक्ताच्या रेषा
त्यात पेरली,
आता अंकुरांची आशा
दाखविन तुला ज्ञानाची दिशा

ज्ञानोबा खडके
फर्ग्युसन महाविद्यालय, पुणे

हात हवे मज असे शुभंकर, अन् प्रलयंकर । शांतीरूप जे, ज्यात जळे परि विराट संगर ।

‘शरीराबरोबर मनाचे आरोग्यही नीट ठेवू या.’ डॉ. मुकुंद करंबळेकर, चाळीसगाव, जि. जळगाव.

“उजळिती कोणी पसा अन् उजळिती अंगण कुणी, उजळिती देवालये अन् उजळिती नगरे कुणी. त्रिभुवनाला उजळणारे प्रखर ते तेजोमणी प्राणदायी जे प्रचोदक असति का ऐसे कुणी?”

अशाच प्राणदायी प्रचोदकांना भेटण्यासाठी, त्यांनी उजळलेले त्रिभुवन पहायला जाण्यासाठी ‘छात्र प्रबोधन’ तर्फे आमची अभ्यास सहल आयोजित केली होती. बावीस तारखेला दुपारी चार वाजता आम्ही प्रबोधिनीत पोहोचलो. डॉ. शिरोळे यांनी आम्हाला आनंदवन, हेमलकसा येथील काही Dlifrd दाखविल्या. त्याआधी तयारी म्हणून आम्ही थोडफार वाचन केलं होतं. या Slides Show मुळे उत्सुकता ताणली गेली. आम्हाला आमच्या भवितव्यासाठी दिशादर्शन व्हावं हा या सहलीचा प्रमुख उद्देश. बावीस एप्रिलला रात्री साडे दहाच्या ‘महाराष्ट्र एक्सप्रेसने’ प्रवासाला सुरुवात केली. आम्ही धुळे, सांगली, सातारा, कोल्हापूर, नाशिक व पुणे येथून आलेल्या एकूण

अभ्यास सहल विदर्भातील!

कु. गुंजन कुलकर्णी

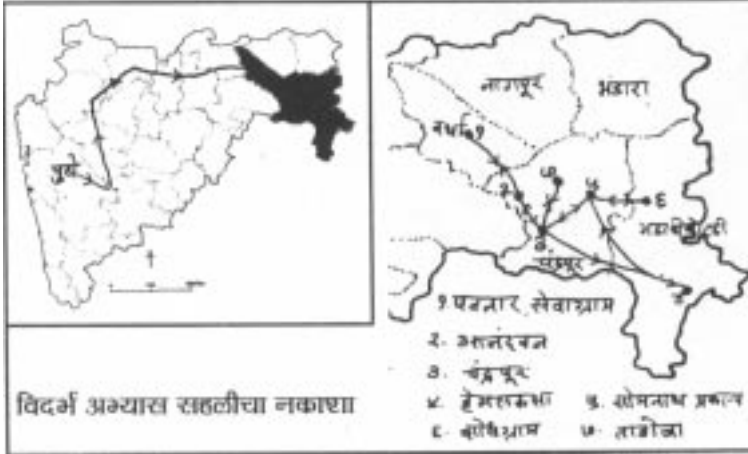
३-४ वर्षे छात्र प्रबोधिनीच्या सभासद असलेल्या, नेतृत्व शिबिर किंवा तंबूतील शिबिरास येऊन गेलेल्या अन् बारावीची परीक्षा दिलेल्या १० मुलींनी २२ एप्रिल ते २ मे ९८ या काळात विदर्भातील ‘वर्धा-गडचिरोली-चंद्रपूर’ या भागातील वैशिष्ट्यपूर्ण अभ्याससहल पूर्ण केली. त्यांनी घेतलेल्या अनुभवांचा त्यांच्यातल्याच एकीने घेतलेला हा मागोवा!

दहाजणी, महेंद्रभाई, बागेश्रीताई, डोबिवलीच्या श्रुतिताई फाटक, जयश्रीताई इनामदार, बोरिवलीच्या अंजलीताई नलावडे अन् छोटा आदित्य पोंक्षे असे सोळाजण होतो.

तेवीस तारखेला सकाळी गाडीत पद्य, खेळ, प्रकल्पांविषयी काही माहिती अशा बऱ्याच गोष्टी झाल्या. दीड दोनच्या सुमारास वडनेच्यास पोहोचलो. तेथून अमरावती, वर्धा असा प्रवास केला. वर्धा स्थानकावर ‘झुणका-भाकरी’चे जेवण करून तेथून १० किलोमीटर अंतरावर असणाऱ्या पवनार येथील ‘विनोबांच्या आश्रमा’त गेलो. खूपच छान परिसर होता. कडुलिंबाच्या नाजूकशा मोहराच्या सुगंधाने आमचे

‘स्वागत’ केले. वर्धा नदीच्या काठी असलेला हा पवनार आश्रम पूर्वी ‘परमधाम’ या नावाने ओळखला जात होता. एवढी माहिती आम्हाला रात्री मिळाली. कडुलिंबाच्या झाडाजवळ एका चौथऱ्यावर प्रार्थना करून आम्ही दिवसाचा शेवट केला.

रात्री कळले होते की, ‘आश्रमात सकाळी साडेचारला प्रार्थना असते.’ चोवीसला सकाळी चारला एका प्रसन्न दिवसाची सुरुवात झाली. साडेचारला शांत वातावरणात प्रार्थनेमुळे मनाला उभारी आली. त्यानंतर गीताईचा पाठ होता. ‘गीताई’ ही भगवद्गीतेची समश्लोकी आहे. गीतेचे इतके सुंदर छंदोबद्ध रूपांतर इतर कुठल्या भाषेत क्वचितच आढळेल. विनोबाजींनी मराठी माणसाला गीताईच्या माध्यमातून आईचं प्रेम दिलंय. या आश्रमात श्रमाला फार महत्त्व आहे. आम्हीही आश्रमात थोडी शारीरिक श्रमाची कामे केली. काहींनी बागेत, काहींनी शेतात तर इतरांनी स्वयंपाकघरात. शारीरिक श्रम मनासाठीही किती सुखकर असतात हे प्रथमच जाणवलं. मग उपासना केली. त्यानंतर न्याहारी वगैरे झाल्यावर आश्रमातल्या कार्यकर्त्या

या भूमिचे पुत्र आम्ही रे आकाशा भिडणारे, सप्त सिंधुचे वादळ देखिल भुजांत आवरणारे ।

प्रायोजक : स्वस्तिक बिल्डर्स (अनिल ओढा, राजेंद्र गाठी) मखमलबाद नाक्याजवळ, नाशिक ५१३६५०

‘निर्मलाबेन’ यांच्याशी चर्चा केली. त्यांनी आश्रमाच्या व्यवस्थेसंबंधी माहिती दिली. ‘चांगली स्त्री कशी असावी’ यावरही त्या फारच छान बोलल्या. त्यानंतर आम्ही आश्रम पाहिला. कृषीशेती, गोशाळा, रसोईघर, ग्रंथालय इ. सर्वत्र यांत्रिक गोष्टींचा वापर पूर्णपणे टाळलेला आहे. त्यानंतर आश्रमाचे व्यवस्थापक मा. ‘गौतमजी बजाज’ यांच्याशी गप्पा मारल्या. त्यांनी ‘भूदान यज्ञा’संबंधी माहिती दिली. ‘यज्ञात सर्वांचा हविर्भाग हवा’ असा विनोबांचा आग्रह होता. गौतमजींनी ‘सर्वोदय’ ही कल्पनाही स्पष्ट केली. “सारख्याच प्रमाणात बौद्धिक व शारीरिक काम करणाऱ्या दोघांना सारखाच फायदा झाला पाहिजे.” या विनोबांच्या म्हणण्यातून सर्वोदयाचा उदय झाला होता. सर्वोदय म्हणजे ‘सर्वांचा सारख्याच प्रमाणात उत्कर्ष!’ आश्रमात राबविल्या जाणाऱ्या ‘कांचनमुक्ती’ याबद्दलही गौतमजींनी सांगितले. “पैशाचा शक्य तितका कमी वापर करणे म्हणजे कांचनमुक्ती.” आश्रमात जवळजवळ सर्वच गोष्टी तेथेच तयार करून वापरल्या जातात.

आपल्यालाही यातलं काही करण्यासारखं आहे हे जाणवलं.

पुढील प्रवासासाठी वाहाने ठरवून निघालो. दुपारी जवळच असलेल्या गीताई मंदिरात गेलो. तेथेच जमनालालजी बजाज व विनोबा भावे यांच्या प्रकाशचित्रांच्या प्रदर्शनी आहेत. अतिशय जिवंत अशा या प्रदर्शनी खूप काही सांगून जातात. बराचसा गो-मुखासारखा आकार

असलेले गीताई मंदिर तर फारच अप्रतिम आहे. तेथील प्रत्येक ग्रेनाईटच्या दगडावर गीताईतला एक एक श्लोक लिहिला आहे. ‘गीताई’ हाच गाभारा. जवळच एक जपानी विश्वस्त संस्थेने बांधलेला ‘शांतीस्तूप’ आहे. नेहमीप्रमाणे पांढरीशुभ्र वास्तू अन् चारही बाजूंना चार विविध अवस्थांमधील बुद्धमूर्ती; फारच आकर्षक!

त्यानंतर डॉ. अभय बंग यांचे आई-वडील, सुमनताई बंग व ठाकूरदास बंग यांच्याशी गप्पा-गोष्टी झाल्या. या दोघांचाही भूदान यज्ञामध्ये विनोबांच्या बरोबरीने सहभाग होता.

त्याविषयी काही अनुभव त्यांनी आम्हाला सांगितले. त्यानंतर आम्ही सेवाग्राम येथे गेलो. वर्ध्याला आल्यावर महात्मा गांधी जेथे रहात होते, ती ‘बापू की कुटी’ बघितली. श्री. म्हसकर नावाच्या आजोबांनी आम्हाला कुटी व इतर सर्व परिसर दाखविला. बापूंनी हाताळलेल्या सगळ्या वस्तू पाहताना डोळ्यांचं

वर्धा येथील शांतीस्तूप

अगदी पारणं फिटलं.

पुढे रात्री उशिरा आनंदवनाला जाऊन पोहोचलो. उशीर होऊनही आमच्या स्वागतासाठी डॉ. विकास आमटेसह काही कार्यकर्ते तयारीतच होते. इतकी मोठी व्यक्ती आपल्यासाठी जागी राहिलेली पाहूनच अगदी भरून आलं. जेवणानंतर थोडा वेळ विकासजी आमटे आमच्याशी बोलले. ‘समाज आनंदवनातील कामाकडे अजूनही दुर्लक्ष करतो’ याची खंत त्यांच्या स्वरातून जाणवत होती. आम्ही आनंदवनला भेट द्यायला आलो. याचा आनंदही त्यांनी तितक्याच उत्कटपणे व्यक्त केला. या गप्पांच्या नादात रात्रीचे १२.३० वेळा वाजले ते कळले सुद्धा नाही.

पंचवीस तारखेला सकाळी एका मोठ्या चिंचेच्या झाडाखाली झालेली उपासना खूपच छान झाली. त्यानंतर रात्री अर्धवट राहिलेल्या विषयांवर पुन्हा विकासजींशी गप्पा, प्रश्नोत्तरे झाली आणि ‘आनंदवन’चा परिसर व तेथील विविध प्रकल्प बघण्यासाठी आम्ही निघालो.

साठेकाका नावाचे एक भन्नाट व्यक्तिमत्त्वाचे गृहस्थ आमच्याबरोबर आले होते. एकीकडे सगळ्यांना सारखे रागवत होते अन् दुसरीकडे तितक्याच कळकळीने प्रत्येक गोष्ट समजावून सांगत होते.

आनंदवनातल्या अंधशाळेत ‘ब्रेल लिपी’ ची माहिती घेतली. अंध मुलांची संगीतशाळा बघितली. त्या मुलांना रागदारी शिकवणं खरंच अवघड आहे. पण त्यांनी ते मोठ्या कौशल्यानं घडवून आणलंय.

त्यानंतर ‘संधिनिकेतन’ नावाची मूक

कोणि नसे जन्माने मोठा, कर्तृत्वाने जो तो होई निज भाग्याचा जगि निर्माता.

समोर मूर्ती मातृभूमीची आज न काही प्रिय दुसरे, शुद्ध मनांचे कोंदण करून तिच्या रूपाचे जडवू हिरे। प्रायोजक : डॉ. रेणुका कुंटे

आनंदवन-वरोरा येथील कार्यालय

बधीर विद्यार्थ्यांची शाळा बघितली. परिसरातील हिरवीगार झाडे, ५०० एकराची शेती, फुलबागा सगळंच खूप सुंदर आहे. पण आपल्याला सर्वात जास्त आश्चर्य वाटतं ते हे ऐकल्यावर की, 'हे सगळं कुष्ठरोग्यांनी उभारलंय.' ज्यांना समाजाने उपेक्षिले त्यांनी समाजाला कितीतरी दिलंय! आनंदवनात इतरही अनेक उद्योग आहेत. कापड, सतरंज्या, शुभेच्छापत्र अन् कितीतरी सर्वच अगदी सुबक! खूपच अप्रतिम!

काही कारणामुळे नियोजनात बदल करून आणि आनंदवनाला मुक्काम कमी करून आम्ही हेमलकसाकडे रवाना झालो. तेथे बाबा आमटे यांचे दुसरे चिरंजीव डॉ. प्रकाश व त्यांच्या पत्नी सौ. मंदाताई यांनी आदिवासी भागात आरोग्य प्रकल्प उभारला आहे. जाताना वाटेत अल्लापल्ली नावाच्या गावात 'लोक बिरादरी प्रकल्पा'चे कार्यकर्ते श्री. जगनजी व सौ. मुक्ताबाई यांना भेटलो. हेमलकसाकडे जाताना

मनात थोडी धास्तीच वाटत होती. वाघ, सिंह, अस्वल मुक्त असतात असं ऐकून होतो; पण तो आमचा भ्रम ठरला. दुसऱ्या दिवशी सिंहाच्या गर्जनेनेच जाग आली. प्रसन्न वातावरणात उपासना केली. उपासनेनंतर नाश्ता वगैरे उरकून आम्ही प्रकाशजींशी गप्पा मारल्या. प्रकाशजींचं व्यक्तिमत्त्व फारच प्रभावी

आनंदवनातील प्रकल्प पाहताना श्री साठे यांच्यासमवेत

महानतेच्या ज्योतिर्जगती अखंड अमुचा वास, अम्हाला चिरंतनाचा ध्यास.

छात्र प्रबोधनाच्या यशस्वी वाटचालीसाठी शुभेच्छा! 'हेबीज' सौमित्र गोसावी, पुणे

वाटलं. प्रकाशजी व मंदाताई दोघेही डॉक्टर असून तेथील 'माडिया' आदिवासी भागात मूलभूत व महत्त्वाचे कार्य अविरतपणे करत आहेत. अशा कार्याकडे समाज दुर्लक्ष करतो, ही खंत त्यांच्याही बोलण्यातून जाणवली. त्यांनतर त्यांच्या प्राणीमित्रांशी मैत्री करण्याच्या उद्देशाने आम्ही निघालो. झुबकेदार शेपटीची देवखार, पाण्यात घोंटाळणारी कुत्री, कुत्रं अन् माकड यांची जगावेगळी मैत्री, इवले इवले पांढरे उंदीर, अनोळखी माणसं बघितल्यावर युद्धाचा पवित्रा घेणारा गरूड, जाड जाड सुळे असलेली रानडुकरे, पूर्णपणे काट्यांचीच बनलेली साळिंदर, पदार्थ तोंडाने अत्यंत वेगाने ओढून घेण्याची अस्वलाची खुबी, प्रकाशजींशीअगदी मित्रांसारखे सिंह आणि बिबळे, जाडजूड अजगराची आम्ही सगळ्यांनी मिळून काढलेली कात, सगळंच हवंहवंसं वाटणारं. त्या प्राण्यांना सोडून जावं असं वाटतच

नव्हतं. पण काळ झरझर धावत होता. पुढे डॉ. प्रकाश व डॉ. मंदा आमटे यांचा दवाखाना, त्यांचे रुग्ण, तेथील यंत्रणा त्यांची कामे. हे सगळं अगदी थक्क होऊन पाहिलं. रुजलेलं एक लहानसंच बीज केवढा मोठा वृक्ष तयार करतं याची प्रचीती ते काम बघताना येत होती. त्यानंतर त्रिवेणी संगमावर डुंबायला गेलो होतो.

‘उन्हाळ्यात नदीत डुंबणे’ अहाहा! याहून दुसरे सुख कोणते? परत आल्यावर जेवण वगैरे आवरून परत प्रकाशजींबरोबर बसलो. खूपच भरभरून बोलत होते ते. शेवटी मात्र त्यांचा स्वर गहिवरला. ‘तुम्ही आलात, फार बरं वाटलं.’ हे त्यांचं वाक्य अजूनही तसंच्या तसं आठवंतं. तेथून परतताना प्रत्येकालाच भरून आलं होतं. ‘आपण हे सगळं का सोडून चाललोय?’ असा वेडा प्रश्न सगळ्यांनाच पडला होता.

त्या रात्री नेहमीपेक्षा थोडे लवकर ‘सोमनाथ प्रकल्पावर’ पोहोचलो.

हेमलकसा येथील बिनभितीचे रुग्णालय.

डॉ. प्रकाश व डॉ. मंदाताई आमटे

त्या रात्रीपासून ‘जोनाथन लिव्हिंग्स्टन सीगल’ या ‘रिचर्ड बाकू’ नावाच्या लेखकाने लिहिलेल्या पुस्तकाचा मराठी अनुवाद वाचायला सुरुवात केली. एका वेगळ्याच विश्वात या पुस्तकानं आम्हाला नेलं. ती एक रूपक कथा होती. एका ‘जोनाथन’ नावाच्या समुद्रपक्ष्याची! त्यातील विविध पात्रे, प्रसंग कळत नकळत जणू आपल्याही

कमालीची लवचिकता

डॉ. प्रकाश आमटे यांचा बाह्यरुग्णविभाग हा अगदी अनुभव घेण्याचाच विषय आहे. हेमलकसा येथील ‘माडिया’ हा मूळचा घराच्या चार भिंतीमध्ये कोंडून राहणारा नव्हेच. या माडियांसाठी हॉस्पिटलची इमारत तर बांधली, पण या चार भिंतीत राहतो कोण? सगळे रुग्ण आपले बाहेर झाडाखाली बाजेवरती अथवा फटकुऱ्यावर बसलेले! बांबूपासून टोपल्या विणायचे काम चालू आहे. तीन दगाडांवर भाताची पेज बनते आहे. रुग्णाचे सगळे कुटुंबच तेथ वस्तीला आले आहेत. व त्यांना राहण्या-झोपण्यासाठी बांधलेल्या खोल्या रिकाम्याच आहेत.

आणि आपले डॉक्टर? पायात चपलाही न घातलेले डॉ. प्रकाश हे खादीची पांढरी बंडी व अर्धी विजार या त्यांच्या वेशात झाडा झाडांखालून आपल्या रुग्णांची विचारपूस करताहेत. त्यांना तपासताहेत. आपण जेथे काम करतो तिथल्या परिस्थितीला अनुसरून आपल्या कामात त्यांनी आणलेली लवचिकता पाहिली आणि छोट्या-छोट्या गोष्टींकरता अडून बसणारे दाम्भिक मन अक्षरशः खजील झाले.

माडियांसाठी वेशातही कमालीचा साधेपणा आणलेल्या डॉ. प्रकाश यांना पाहून आमच्या बरोबर आलेल्या छोट्या आदित्यने न राहून विचारले, “आई, ते दिल्लीला पुरस्कार घ्यायलाही याच वेशात जातात?”

खूप जवळचे वाटणारे होते. आसपासच्या परिस्थितीशी जुळणारे वाटत होते. रात्री त्यासंबंधीचे विचार डोक्यात घोळवत आम्ही झोपी जात

झाडांचीही उमगे भाषा सुमनांचे बोलणे, अनासायास मी टिपीत जातो उन्हातले चांदणे.

सर्वांगीण विकासनातून मिळवून देण्या आत्मविश्वास, छात्र प्रबोधन मासिकाचा नित्य असे हा ध्यास.

होतो.

सत्तावीस तारखेला सकाळी नेहमीप्रमाणे उपासना केली. त्यानंतर 'सोमनाथ प्रकल्प' पाहण्यास निघालो. डॉ. शंतनु बुरबुरे नावाचा एक युवक आमच्याबरोबर होता. आनंदवनातून बऱ्या झालेल्या महारोग्यांसाठी प्रामुख्याने हा प्रकल्प आहे. तेथे या लोकांची राहण्याची व्यवस्था आहे. 'किबुटस्' वा 'कम्युन्स' सारख्या वसाहतीत हे लोक आनंदाने राहतात. शेती करतात. तेथे पिकलेले धान्य आनंदवन, सोमनाथ व हेमलकसा या तीनही ठिकाणी वापरले जाते. ३० वर्षांपूर्वी जेथे उजाड माळरान होते तेथे शेकडो कुष्ठरोग्यांनी अहोरात्र कष्ट करून, अक्षरशः घामांचे सिंचन करून, नंदनवन उभे केले आहे. सुरंगाशिवाय कातळ फोडून तलाव तयार केले आहेत. तेल, मीठ व रॉकेल याशिवाय इतर सर्व गोष्टी येथे होतात. कौतुक वाटतं येथल्या प्रत्येक व्यक्तीचं अन् मान आपोआप लवते या साऱ्यांपुढे! सर्व पाहून परतल्यावर श्री. अरूण कदम, श्री. बढे व डॉ. शंतनु यांच्याशी प्रकल्पाविषयी चर्चा केली. येथील सर्वांच्याच मनात बाबा आमटे, सौ. साधनाताई आमटे यांच्या विषयी अपार श्रद्धा जाणवते.

दुपारच्या जेवणानंतर आम्ही पुढच्या प्रवासाला निघालो. संध्याकाळी गडचिरोली जिल्ह्यात शोधग्रामला पोहोचलो. रोज संध्याकाळी पावणेसातला तेथे सामुदायिक प्रार्थना असते. त्यात आम्ही सहभागी झालो. मन प्रसन्न

झालं. डॉ. अभय बंग भेटणार नाहीत याची खंत मनात होती. पण डॉ. राणी बंग यांना बघून थक्कच झालो. वैद्यकीय व्यवसायात सुवर्णपदक प्राप्त केल्याचं तेज चेहऱ्यावर होतंच पण आमच्यासारख्या इवल्या इवल्या लव्हाळींना सामावून घेणारा विशाल पदर आम्हाला जास्त भावला. राणीताईंशी रात्री आम्ही फार तर अर्धा तास बोललो असू पण तितक्याच सहवासात त्या आम्हाला आईइतक्या जवळच्या वाटू लागल्या. रात्रीची प्रार्थना करून अन् 'जोनाथन' मनात साठवून आम्ही झोपी गेलो. सकाळी राणीताईंबरोबर फिरायला जायचं ठरवलं होतं. सगळ्याजणी साडेचारपासूनच तयारीत होतो. राणीताईंबरोबर आणि त्यांच्या सात-आठ कुत्र्यांबरोबर पहाटे ५.३० वा. आम्ही फिरायला निघालो. मातीच्या मऊ मऊ स्पर्शाचा आस्वाद घेत त्या सराईतपणे चालत होत्या. त्या एका फेरीत आम्हाला किती झाडांची माहिती सांगितली असेल म्हणून सांगू! लिहून घेता घेता आमचीच

प्रसन्न व्यक्तिमत्त्वाच्या डॉ. राणीताई बंग

पुरेवाट झाली. झाडांची नावे, त्यांचे उपयोग, त्यांच्या वरची आदिवासी गाणी, लोककथा असंच कितीतरी... किती भरभरून त्या सांगत होत्या. जणू ती सर्व झाडे त्यांच्या कुटुंबातील एक सदस्यच होती. त्यांच्या निवासस्थानातील विविध इमारतींनाही त्यांनी विविध झाडांचीच समर्पक नावे दिली आहेत. परतल्यावर उपासना झाली. मग तीन गट करून पुढच्या प्रवासाला निघालो. भेंडाळा, नवेगाव व आंबेशिवणी अशा जवळपासच्या खेडेगावी एक एक गट जाऊन शोधग्रामची कामे प्रत्यक्ष पाहून आलो. व्यसनमुक्ती, स्त्रीयांचे प्रश्न, लैंगिक शिक्षण शिबिर अशा अनेक गोष्टींबाबत तेथील लोकांशी चर्चा केली. सगळे गट चेहऱ्यावर कळतेपणाचे भाव अन् मन भरून समाधान घेऊन परत आले. परत आल्यावर दुपारी शोधग्रामविषयीचा बनवलेला कार्यक्रम संगणकावर बघितला. काही दाईंशी चर्चा केली. दाई या निरक्षर असतात पण आजतागायत त्यांनी अनेक बायकांची बाळंतपणं मोठ्या कौशल्यानं केली आहे. इतकेच नव्हे तर बाळ बाळंतिणीला होणाऱ्या रोगांवर योग्य ती औषधे दिली आहेत. ह्या दाई अभयजी व राणीताईंनाच आईवडील म्हणत होत्या. त्या म्हणाल्या, "आम्हाला आमच्या आईबापांनी जे दिलं - त्यापेक्षा कितीतरी जास्त त्यांनीच दिलंय." शोधग्राम प्रकल्पाची एक वैशिष्ट्यपूर्ण गोष्ट म्हणजे त्यांनी आजूबाजूच्या गावात स्त्री-

उद्याच्या जगाचे नवे स्वप्न देखा, दिसू दे तुम्हाला उषःकाल रेखा.

'प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास' (ललित लेखन करण्याचा मूलमंत्र देणारे पुस्तक) ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन. कि. रू. ३०/-

इयत्ता सातवी ? छे ! दुसरी पास !

नवजात अर्भकाची २८ दिवसांपर्यंत घेण्याची काळजी व करावयाचे उपचार याबद्दल कौसल्याबाई बोलत होत्या; अत्यंत आत्मविश्वासाने! नुकत्याच जन्माला आलेल्या बालकाचे रडणे लौकर ऐकू आले नाही तर काय करायचे हे त्या आम्हाला सांगत होत्या. त्याला न्युमोनिया झाला असल्यास कोणते उपचार करावेत. हगवण झाली असल्यास कोणते करावेत अशी माहिती देताना त्यांनी आम्हाला सांगितले की, इंजेक्शन सुद्धा त्या देऊ शकतात.

न राहवून एका विद्यार्थिनीने 'तुमचे शिक्षण किती झाले आहे? सातवी-आठवी पर्यंत का?' असे विचारल्यावर त्या म्हणाल्या.

“छे! दुसरी पास.”

हा प्रसंग आहे. गडचिरोली जिल्ह्यातील शोधग्रामच्या आरोग्यदूतांच्या घरी गप्पा मारतानाच! शोधग्राममध्ये सगळ्यात महत्त्वाची गोष्ट कोणती जाणवली असेल, तर ती ही की येथे प्रत्येकाचा आत्मविश्वास कामाबरोबर वाढतो आणि ती व्यक्ती वेगळी वाटायला लागते. उठून दिसते. या आरोग्यदूतांनी गावोगावी चालवलेल्या ह्या कामामुळे हे काम शोधग्रामच्या कार्यकर्त्यांनी गावात जाऊन करावयाचे आरोग्यविषयक सेवेचे काम राहिले नसून ते गावाचेच काम झाले आहे!

आरोग्यदूत व पुरुष आरोग्यदूत तयार केले आहेत. हे लोक त्या गावातीलच असतात. शोधग्राममध्ये होणाऱ्या प्रशिक्षण शिबिरात त्यांची निवड व प्रशिक्षण होते. हे लोक गावातल्या इतर लोकांचे आरोग्य सांभाळण्याचे काम करतात. त्यांना प्रशिक्षण देताना त्यांच्याच भाषेत वेगवेगळ्या पद्धतीने कधी गाण्यातून, कधी खुणांतून अनेक गोष्टी समजावून दिल्या जातात. खूपच आश्चर्य वाटलं. संध्याकाळी परत आजूबाजूच्या आदिवासी भागात जाऊन त्या लोकांशी गप्पा मारल्या. काही खाणाखुणांच्या आधारावर आम्ही त्यांना विचारत होतो, व त्यांच्या तोडक्या मोडक्या मराठीत ते आमच्याशी बोलत होते. संपूर्ण दिवसच खूप भारावून टाकणारा

होता. एकोणतीस एप्रिलला सकाळी शोधग्राम सोडले. राणीताईंना आपण

सोडून चाललोय असं वाटतचं नव्हतं. त्यांचा मायेचा हात सतत पाठीवर आहे याची जाणीव होत होती.

नंतरचा दिवस प्रवासातच गेला. मध्ये वनअधिकारी श्री. बापट यांच्याकडून जंगलाविषयी व वनखात्याविषयी बरीच नवीन माहिती मिळाली. त्यानंतर या सहलीचं वेगळंच आकर्षण ठरलेल्या ताडोबा अभयारण्याकडे निघालो. संध्याकाळी साडेसहाच्या सुमारास आम्ही अभयारण्यात पोहोचलो. प्रथम वानरांनी आमचं स्वागत केलं. मग रानगवे, हरणं, ससे असे अनेक छोटेमोठे प्राणी बघितले. 'युवक निवास' मध्ये मुक्काम केला. वनअधिकारी श्री. बापट व सौ. बापट खूप उशिरापर्यंत खास आमच्याशी गप्पा मारण्यासाठी थांबले होते. रात्री आम्हाला वाघावर चित्रित केलेला

...थापडमार सुद्धा विस्डम् बँकेमध्ये...

शोधग्रामच्या हा 'थापडमार' आम्हाला प्रथम संजय नावाच्या कार्यकर्त्यांच्या गप्पांमधून भेटला. येथील स्थानिक लोक साप चावला असल्यास 'त्याला पान लागलं' असं म्हणतात व पान लागल्यावर गावातील थापडमाराकडे जातात. ठराविक थापडमार वेगवेगळ्या गावी राहात असतात. ज्याला पान लागलं असेल, त्याचा नातेवाईक या थापडमाराकडे जातो आणि तो त्याकडून एक जोरदार थापड खातो. ही थापड जेवढी जोरात तेवढं सापाचं विष लवकर उतरतं! आहे की नाही अनाकलनीय? पण डॉ. राणीताई बंग यांनी कोणतीही गोष्ट अनाकलनीय... अंधश्रद्धा असं न म्हणता या सर्व समजूती, रूढी, परंपरा यांना एकत्र करून त्यांच्या नोंदी 'विस्डम् बँकेत' केल्या आहेत. त्यांचा उपयोग रोग्याची मानसिकता, त्याच्या समजूती, त्याच्या मनाचा कल, त्याची विचार करण्याची पद्धत हे सर्व जाणून घेण्यासाठी केला जातो. अशा अनेक समजूतींप्रमाणेच आदिवासींच्या स्वतःच्या उपचार पद्धती व झाडपाल्याच्या औषधांचा समावेशही या विस्डम् बँकेत केला आहे. या बँकेतही प्रचंड माहितीचा साठा दिवसेंदिवस वाढत चालला आहे.

नित्य घडो लोकसेवा, हेचि दान दे गा देवा ।

काळासंगे धावण्यासाठी धरावी विज्ञानाची कास, सभासद होऊन 'छात्र प्रबोधन'चे मिळातो हा विश्वास.

एक छोटा चित्रपट दाखविण्यात आला. सकाळी लवकर उठून अरण्य बघायच्या तयारीने निघालो. रात्री काही प्राण्यांनी दर्शन दिल्यामुळे उत्सुकता शिगेला पोहोचली होती. आम्ही प्रामुख्याने वाघ बघण्याच्या उद्देशाने निघालो. रानगवे तर सारखेच दिसत होते. हरणांमध्येही इतके प्रकार असतात हे आत्ताच कळलं होतं. हरिण, भेकर, काळवीट, स्पॉटेड डीयर असेच कितीतरी! मात्र या सर्व प्रकारांत नर हरणे आपल्या शिंगांच्या जोरावर चांगलाच भाव मारत होती. रानडुकरेही एकदा दिसली. मोरही बरेचसे होते. पण वाघोबा अं हं! वाघोबांनी आपले नखदेखील दिसू नये याची खबरदारी घेतली होती. नाही म्हणायला एक वाघ दिसला पण इतका पुसटसा की, त्याची जात देखील कळली नाही. आम्हा सर्वांनाच हे अभयारण्य फार आवडले. ताडोबा अभयारण्य या सहलीत पापडासारखं होतं. पापडाकडे पाहून आम्ही पानावर बसलो. इतर पौष्टिक पदार्थांनी नकळतपणे खूप काही दिलं. अन् जिभेला चव देत पापड कुठल्या कुठे विरघळला.

त्या दिवशी संध्याकाळी आम्ही एक सुंदर अनुभव घेतला. चंद्रपूरमध्ये असलेल्या बल्लारशहा येथील कोळशाच्या खाणीत जाण्याचा अनुभव! हेल्मेट, बॅटरी, बूट वगैरे तयारी करून आम्ही तब्बल एकशे सत्तर मीटर खोल गेलो होतो; जणू पाताळातच! आमच्याबरोबर एक ज्युनिअर इंजिनिअर आले होते. त्यांनी आम्हाला खाणीसंबंधी बरीच

माहिती दिली. या खाणीत बऱ्याच ठिकाणी सतत पाणी पडत होते. या खाणीचा काही भाग वर्धा नदीच्या पात्राखाली आहे हे आणखी एक आश्चर्य. खाणीतून परत वर यावंसंच वाटत नव्हतं. पण काही इलाजच नव्हता. एक मोठा अनुभव घेऊन थोड्याशा नाखुशीनेच परतलो. त्यानंतर एक प्लायवूड फॅक्टरी बघितली. तेथून आनंदवनात पोहोचलो व एक आनंददायक बातमी मिळाली की, 'साधनाताई आल्या आहेत.' मग त्यांच्याकडूनही खूप काही ऐकायला मिळालं. स्वतः हसत अन् आम्हाला हसवत त्या खूपच छान बोलल्या इतकं सहज, साधं, मधुर आणि तरीही आशयपूर्ण बोलणं ऐकत राहावंसंच वाटत होतं. त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील बरेचसे गुण प्रकाशर्जीकडे आले असल्याचं प्रकर्षानं जाणवलं. विकासर्जीशी थोडा वेळ गप्पा मारून आम्ही वर्ध्याला मुक्कामासाठी गेलो. वर्ध्याला लक्ष्मीबाई केळकर यांनी स्थापन केलेल्या समितीच्या कार्यालयात मुक्काम केला.

त्या दिवशी रात्री अन् दुसऱ्या दिवशी प्रवासातही १० दिवसांमधले कितीतरी प्रसंग आठवत होते. केलेल्या गमतीजमती, जीपमधील प्रवासात विविध विषयांवर झालेल्या मनमोकळ्या गप्पा, काही ठिकाणी झालेली फजिती, अन् असंच कितीतरी. ते सगळं लिहायचं म्हटलं तर आख्खा अंकही कमी पडेल. कित्येक प्रसंग शब्दबद्ध करणंच अवघड आहेत. ते केवळ अनुभवायचेच प्रसंग आहेत.

एक विशेष म्हणजे या सगळ्या प्रवासात उन्हाचा अन् जागरणाचा त्रास मात्र आमच्यापैकी कोणालाच झाला नाही. कित्येक रात्री फक्त ४-५ तास झोप मिळायची, पण तरी विशेष ताण जाणवायचा नाही. विकासभाऊ, प्रकाशभाऊ, अरुणजी, अन् यांसारख्या कितीतरी कार्यकर्त्यांचे अथक परिश्रम अन् उत्साह पाहूनच आम्हाला सगळा ताण विसरायला झाला असणार यात शंकाच नाही.

एक मे हा दिवस पूर्णपणे परतीच्या प्रवासातच गेला. दोन मे रोजी सकाळी सहा वाजता पुण्यात पोहोचलो. समारोप, वृत्तलेखन, मनोगतलेखन, चर्चा, असे कार्यक्रम झाले. चर्चेतून असं लक्षात आलं की, हे सगळं बघितल्यावर प्रत्येकीनंच आपल्या भवितव्याबद्दल काहीतरी, थोडफार ठरवलं आहे.

आम्ही सूर्याला भेटायला गेलो होतो. सूर्याच्या तेजात प्रत्येकीने आपापली पणती उजळून घेतली. ही प्रत्येक पणती अशा अनेक पणत्या तेववू शकेल व कधीकाळी सूर्य अस्तास जाऊ लागला तर आपल्या प्रकाशाच्या बळावर त्याला चिंतामुक्त करेल, असा विश्वास मात्र निश्चितच या सहलीने आम्हा सर्वांच्या मनात रुजवला.

●●

कु. गुंजन कुलकर्णी
प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/अ,
अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा.

साधा भोळा गाव अडाणी, होता तैसा आहे अजुनी, माणुसकीच्या दवबिंदूनीं, ओले अजुनी इथले जीवन!

'वाचलेच पाहिजे असे काही' (वाचनीय वीस पुस्तकांचा परिचय व शंभर पुस्तकांची यादी) छात्र प्रबोधन प्रकाशन कि.रु.१५/-

‘धडपडणाच्या, उत्साही विद्यार्थी-युवक-युवती-पालक-शिक्षकांना आवाहन!’

गेले वर्षभर छात्र प्रबोधन अंकाच्या शेवटच्या पानावर आपण एकेका महिन्यासाठी एकेक कार्यक्रम देत होतो. ठिकठिकाणी धडपडणाच्या व्यक्तींना सातवी ते दहावीच्या वयोगटातील विद्यार्थ्यांसाठी कोणत कार्यक्रम घ्यावेत असा प्रश्न जाणवल्याने, प्रामुख्याने ज्ञान प्रबोधिनीच्या शैक्षणिक अनुभवांच्या आधारे हे कार्यक्रम सुचविले होते. काही जणांनी त्याचा उपयोग झाल्याचे व केल्याचे वेळोवेळी कळवले होते. तथापि अजूनही मोठ्या प्रमाणावर असे उपक्रम व्हायला हवे आहेत. यावर्षी अनेकांनी असे उपक्रम राबवावेत यासाठी हे आवाहन!

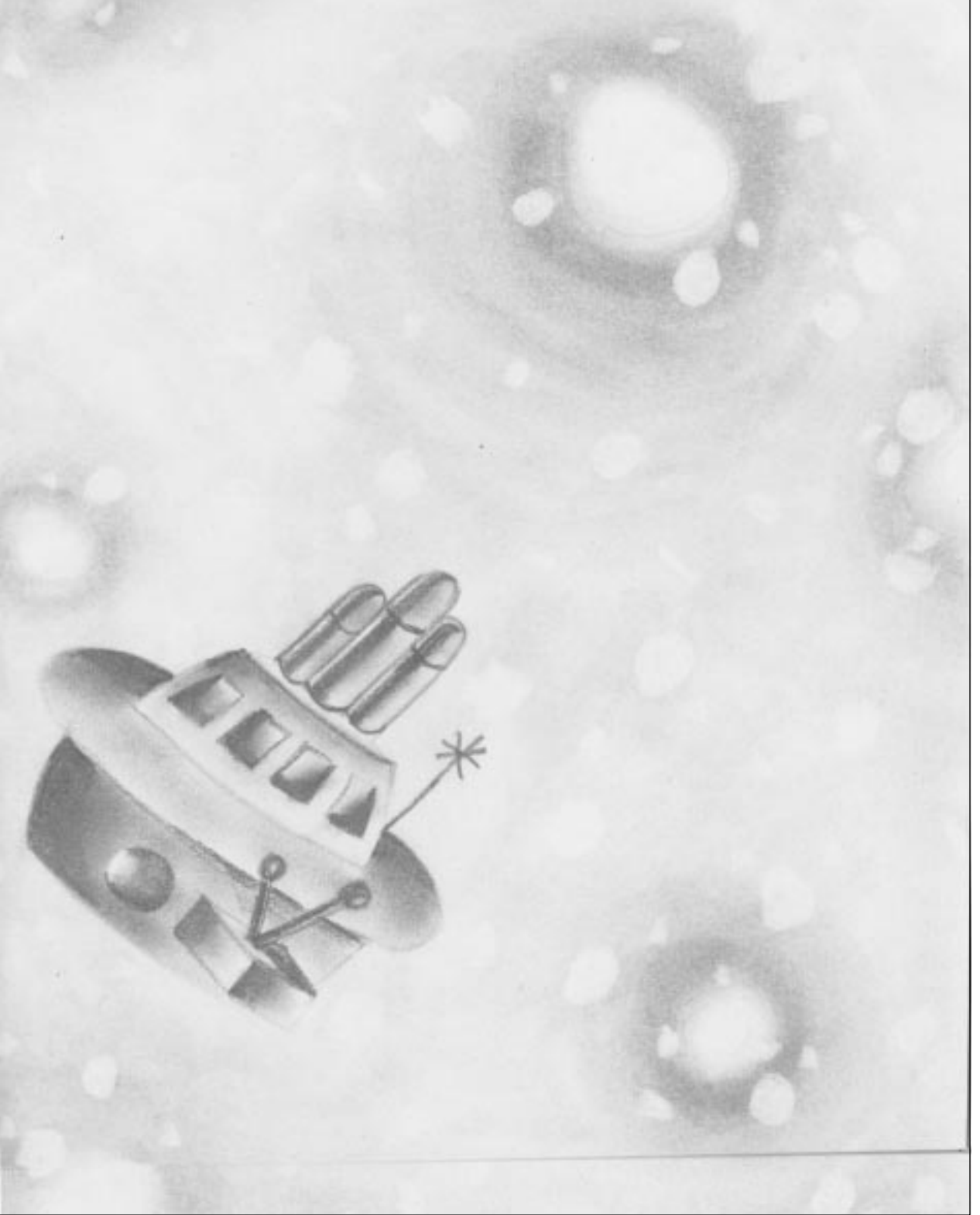
भारताची भावी पिढी कर्तृत्ववान -चारित्र्यसंपन्न-देशभक्त व्हायला हवी असेल तर, आपणच त्यासाठी वेळ द्यायला हवा. विविधांगी उपक्रम राबवायला हवेत, अन् विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासाची चळवळ सर्वदूर पोहोचवायला हवी. आम्ही आपल्या प्रतिसादाच्या अपेक्षेत आहोत. आपापल्या गावांमध्ये असे कार्यक्रम राबवू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थी, युवक-युवती, पालक, शिक्षक यांनी छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाशी आवर्जून संपर्क साधावा. ज्ञान प्रबोधिनीतर्फे यथाशक्य सर्व सहकार्य द्यायला आम्हाला निश्चितच आवडेल.

‘छात्र प्रबोधन’ची स्थानिक कार्यालये

- निगडी** : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४ . ☎ ७८४३८०
सोलापूर : ज्ञान प्रबोधिनी, बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ ६२५७८२
सातारा : श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☎ ५०५०४
कराड : श्री. दत्तात्रय ना. कुलकर्णी, नावडीकर कॉम्प्युटर ट्रेनिंग सेंटर, पंताचा कोट, कराड. ☎ २२५०५
सांगली : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. ☎ ३३१३८२
कोल्हापूर : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☎ ५२१५३४
इचलकरंजी: श्री विनायक गत्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
नाशिक : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक ☎ ५७४८३०
ठाणे : डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा., घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
डोंबिवली : सौ. सविता सुनील ढोणसळे, बी-१३ कॉमेटकुंज को. हौ. सो., टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली(पू.) ☎ ४५४६८८
बोरिवली : सौ. अंजली जोशी, ४०१ रमणिक टेरेस, कस्तुर पार्क, शिपोली रोड, बोरिवली(प.) ☎ ८९८६२५९
पार्ले : सौ. वसुंधरा भोसले, ‘त्रिमूर्ती’ प्लॉट नं. ३९, तेजपाल स्कीम, रोड नं. ३, विलेपार्ले (पू.) ☎ ८२०४०७६
अलिबाग : श्री. राम जोशी, १, कृष्णविहार, समर्थ नगर, पिंपळघाट, अलिबाग. ☎ २५३०९
रत्नागिरी : सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी. ☎ २०७२४
धुळे : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
परभणी : श्री. दिलीप राके, ‘पारस’ नाथनगर, परभणी.
लातूर : डॉ. अरूणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर ☎ ४३६१४
औरंगाबाद : सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद. ☎ ३२३३२६

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेंद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर ११ ज्येष्ठ शके १९२०, १ जून १९९८ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले.

मुखात अमुच्या मंत्र उद्याचे युगान्त मंतरणारे, भाव अमुचे तुमच्यास्तवही अंतर अंतरणारे.

‘आयुका’ तर्फे घेण्यात आलेल्या आंतरशालेय विज्ञान चित्रकला स्पर्धेत ‘आयत्यावेळी दिलेल्या विषयावर’ फक्त पेन्सिलच्या साहाय्याने काढावयाच्या चित्रस्पर्धेमध्येल द्वितीय क्रमांकाचे चित्र-चित्रकार कु. क्रांती गिरमे, ज्ञा. प्र. प्र. १० वी

क्रांतीगीत

भारतभूच्या स्वातंत्र्याचा सूर्य अंबरी तळपत राहो ॥धृ॥
बुद्धिकिर्तीची कमळदळे नव तेजाने त्या विलसित होवो

या मातेच्या मुक्तीसाठी
ज्या वीरांनी रक्त सांडले
मातृभक्तीने पुनीत होऊन
वेदीवर संसार मांडले
त्या वीरांचे क्रांतीगीत हे मनामनातून पेटत जावो ॥

क्रांतीविरांच्या पराक्रमाने
स्फुरण पावति आमुचे बाहू
एक ध्यास घेऊन आम्हीही
ध्येयपथावर चालत राहू
बंधुत्वाचा, माणुसकीचा, समतेचा ध्वज उंच धरा हो ॥

हिमाचलाच्या शिखरासम
उत्तुंग मनाचे माणुस व्हावे
सागरलाटांपरी देहातून
मातृप्रेम वर उचंबळावे
देश रक्षिण्या थोर विभूती पुन्हा पुन्हा जन्माला येवो ॥

धगधगता अंगार घेऊनी
युद्धभूमीवर जाऊ आम्ही
दुष्ट शत्रूच्या आक्रमणाला
सत्वर परतुन लावू आम्ही
जय भारत जय ! जय भारत जय ! हा जयघोष निनादत राहो ॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, धान प्रबोधन
ज्ञान प्रबोधनी, ५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११ ०३० ☎ (०२१२) ४७७६९१, ४७८०९५
कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७
या अंकाची किंमत : रु. १०/-
वार्षिक वर्गणी : रु. १२५/-
प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय सौर ज्येष्ठ ११, शके १९२०
१ जून १९९८